

bir başka açıdan

Kutadgu Bilig

prof. dr.
mehmet kara

Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig

Prof. Dr. Mehmet Kara

Jenerik

Yayın Yönetmeni: Ali Erdoğan
Yayın Danışmanı: Metin Karabaşoğlu
Editör: Mehmet Beydemir
Tashih: Nilüfer Taktak
İç Tasarım: Said Demirtaş
Kapak Tasarımı: Mesut Sarı
ISBN: 978-605-131-299-6

Sanayi Cad., Bilge Sk., No: 2 Yenibosna
34196 Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25
Faks: (0212) 551 26 59
www.nesilyayinlari.com
nesil@nesilyayinlari.com

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak **Nesil Basım Yayın Gıda Tic. ve San. A.Ş.**'ye aittir.
İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayımlanamaz.

Dijital Yayıncılık Direktörü: Uğur Turan
Dijital Yayın Tarihi: Ocak 2013
Bu eserin e-kitap çevrimi **Nesil Digital** tarafından yapılmıştır.
www.nesildigital.com

Prof. Dr. Mehmet Kara

web: www.mehmetkara.com - e-posta: mehkara@yahoo.com

1960 yılı Mersin doğumlu.

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü mezunu (1986). Gazi Üniversitesinde yüksek lisans (1988) ve doktora (1996) yaptı.

Çeşitli üniversitelerde araştırma görevlisi, okutman ve öğretim üyesi olarak çalıştı. Haziran 2002’de doçent, Kasım 2007’de profesör oldu.

Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi “2004 Yılı İletişim Dalı Büyük Ödülü” (2005) ve Uluslararası Dil Öğretimi Derneği “Gaspıralı İsmail Ödülü” (2006) sahibi. Yunus Emre Vakfı Mütevelli Heyeti Üyesi.

Evli ve üç çocuk babası olan Kara, hâlen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Başkanı’dır.

YAYINLANAN KİTAPLARI

- *Araştırma ve İncelemeleri:*
- *Ata Atacanov’un Şiirleri I-II –Giriş-Metin-Aktarma-İnceleme-Gramer Dizini– (1997)*
- *Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar (1998)*
- *Türkmence-Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük (2000, 2001)*
- *Türkmen Türkçesi-Türkiye Türkçesi Deyimler Sözlüğü –Ahmet Karadoğan ile birlikte– (2004)*
- *Ayrı Düşmüş Kelimeler (2004, 2011)*
- *Türkçenin İzinde (2009)*
- *Türkmen Türkçesi Grameri (2005, 2012)*

Şiir Kitapları:

- *Gün Doğmak Üzere (1990)*
- *Denizi Mavileştiren Uyku (1992)*
- *Gündüz Tükenmeden (2000)*

Romanları:

- *Irmağın Öte Yakası (2011)*

- *Düşte Kördüğüm* (2012)

Tercümeleri:

- *Japanese Tales –Japon Masalları–* (2000)

İthaf

*Bu eserimi,
beni yetiştirmek için büyük çaba sarf eden
rahmetli gazi dedem Kara Molla'nın
aziz ruhuna ithaf ediyorum.*

Söz Başı

KUTADGU BİLİĞ, Doğu’da ve Batı’da üzerinde çok çalışılmış bir kitaptır. Bunun bazı sebepleri vardır: Karahanlı Türkçesiyle yazılmış az sayıda eserden biri olduğundan, dönemin dil özellikleri incelenirken bu esere sık başvurulmuştur. Yeni Müslüman olmuş Türk toplumunun o zamanki kültürü, bu toplumdaki sınıflar, sınıflar arası münasebetler, hukuk ve ahlâk kuralları bu eserden öğrenilebilmiştir. Fakat eserin en büyük özelliği, insanı merkez alması ve yazarının insanla ilgili önemli tespitlerde bulunması olsa gerektir.

Bu Araştırmanın merkezini “eseri yazanın ayet ve hadislerden faydalanıp faydalanmadığı” konusu oluşturmaktadır. Bu konuda ileri sürülen fikirlerin yanlış ve doğru yanları ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmamız, “Giriş”le başlamaktadır. Bu bölümde *Kutadgu Bilig* ve muhtevası üzerinde durulmuştur.

“Giriş”ten sonra, savunduğumuz görüşleri sağlam delillerle ispatlamak için beyitlerin ayet ve hadis manalarıyla bağları ortaya konulmuştur. Önce manasını ayetlerden alan beyitler, sonra hadislerden alanlar, en sonra da anlam kaynağı her ikisinden olanlar incelenmiştir.

Bütün bunlar yapılırken konular birbirini izleyecek şekilde alfabetik olarak verilmiş, beyit numaraları küçükten büyüğe doğru sıralanmıştır. Önce beyitlerin Karahanlı Türkçesiyle orijinal şekillerine, ardından bu günkü Türkçesine, daha sonra da ayete, hadise veya her ikisine de yer verilmiştir.

Bibliyografya ve kısaltmalar bölümüyle sona eren bu çalışma, *Kutadgu Bilig*’le ilgili daha önce verilmiş olan bazı yanlış hükümler düzeltilirse hedefine ulaşacaktır.

Katkıda bulunan değerli hocalarıma, arkadaşlarıma, kitap-kültür dostlarına ve Nesil Yayınları mensuplarına teşekkür ederim.

Eylül, 2012

İstanbul

Giriş

KUTADGU BİLİĞ, Türklerin İslâm dinini kabul ettiği yıllarda yazılır. Yusuf Has Hacib, Türk dili ve kültürü yönünden büyük önemi olan bu eserini, H. 462 / M. 1069-1070’te tamamlamıştır. Üç yazma nüshası vardır: Viyana, Fergana ve Mısır nüshaları. Viyana nüshası, Uygur; diğer iki nüsha Arap harfleriyle istinsah edilmiştir. Türk Dil Kurumu, üç nüshanın da tıpkıbasımını yayımlamıştır.^[1]

Eser üzerinde bu güne kadar yapılan çalışmaların bazıları, tamamına yöneliktir; bazısında ise, eserin bir parçası ele alınmıştır.^[2] Yerli ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılan çalışmaları, üç ana gruba ayırmak mümkündür: Eserin okunması ve tercümesi üzerine yapılan çalışmalar, diliyle ilgili incelemeler, muhtevasının ve kaynaklarının ele alındığı yayınlar. Bizim çalışmamız, en son gruba girdiğinden, burada diğerleri üzerinde durmayacağız.

Kutadgu Bilig’le ilgili önemli çalışmalar yapan Reşit Rahmeti Arat’ın eser ve muhtevası hakkında görüşleri şöyledir: “Yusuf, bu eseri ile, insan hayatının manasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısı ile devlet içindeki vazifesini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur.”^[3]

“*Kutadgu Bilig* ne vak’aları nakleden bir tarih, ne mntıka ve şehirleri tasvir eden bir coğrafya, ne din âlimlerinin içtihadlarını toplayan bir te’lif, ne hakimlerin fikirlerine istinat eden bir felsefe ve ne de şeyhlerin vecizelerine dayanan bir nasihat kitabıdır... Şair eserinde, devrinin üslûp ve tarzına uyarak kendi fikirlerini takviye için, bu gün yapıldığından daha çok, muhitin fikir mahsullerine müracaat etmiş görünmektedir.”^[4]

Eserde bulunan sosyal ve dinî motifleri inceleyen Osman Cilacı, “*Kutadgu Bilig*’de ilk olarak, Allah’a ibadet, emirlerine itaat tavsiye edilir. Yusuf Has Hacib’e göre en büyük fazilet doğruluktur. Servet, büyüklük, dünya ve ahirette saadete kavuşmak ancak doğruluk ve adaletle mümkündür. *Kutadgu Bilig*, birçok sosyal ve dinî konuyu gayet net ve çarpıcı bir üslûpla dile getirmektedir.”^[5] diyerek eserin muhtevasıyla ilgili bir değerlendirme yapar.

Kutadgu Bilig’in hukukla ilgisini araştıran Sadri Maksudî Arsal, düşüncelerini şöyle dile getirmiştir: “*Kutadgu Bilig* medenî bir Türk muhitindeki asırlardan beri toplanmış ahlâk, siyaset ve hukuka dair fikirlerin bir hülâsası, on birinci asırdaki Türk kültürünün bir abidesidir.”^[6] “Şayanı dikkattir ki, İran şairi (Firdevsî) şiirle İran’ın efsanevî tarihini tasvir ederken Türk mütefekkeri şiirle devlet idaresinden, hukuktan; içtimaî ahlâktan bahsediyordu. Bu çok manidardır. İranlılar, yıkılmış siyasî istiklâli istirdat etmek için tarihten, maziden imdat bekliyorlardı. Türkler daha istikbalde kuracakları pek çok devletleri idare için esaslar tesbit ediyorlardı.”^[7]

Ahmet Caferoğlu, eserin karşılıklı konuşmalar şeklinde düzenlendiğini, yazarın fikirlerini kuvvetlendirmek ve nasihatlerini sağlamlaştırmak için Türk büyüklerinin sözlerine yer verdiğini kaydeder: “Eser, münazara ve mühavere şeklinde tertip edilmiştir. Muhtelif meseleler ve içtimaî mülâhazalar hakkında ileri sürülen fikirleri kuvvetlendirmek ve nasihatleri sağlamlaştırmak için, müellif ekseriyetle, büyükler ağzından vecizelere bolca yer vermiştir. Bu büyükler, o devir Karahanlılar devletinin idaresindeki Türk cemiyetinin ileri gelenleridir.”^[8]

F. K. Timurtaş’a göre; “*Kutadgu Bilig*, eski Türk ahlâk ve devlet telâkkisi ile İslâmî inancı birleştiren nasihatname ve siyasetname mahiyetinde didaktik bir kitaptır.”^[9]

Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig*’in muhtevası ve etkilendiği kültürler üzerine bir araştırma yapmayı düşünmüş ve “*Kutadgu Bilig*’in yazıldığı devir ve muhitin içtimaî bünyesi, gerek ayrı fertler, gerek ayrı sınıf ve zümrelerin bilgi ve fikir seviyeleri ile bir de bu sahalarda Türklerin kendileri tarafından inkişaf ettirilmiş olan hususiyetler ve komşu millet ve kültür daireleri ile olan

münasebetlerin eserdeki akisleri üzerinde, ileride, eserin tahlili sırasında, ayrıca durulacaktır.”^[10] demiş; ancak buna ömrü yetmemiştir.^[11] Arat, şairin, fikirlerini kuvvetlendirmek için, çevrenin fikir mahsullerinden faydalandığını belirtir.^[12]

Bazı araştırmacılar, eserde Çin kültürünün tesirinden söz etmişlerdir. Bunlardan biri, J. Thury’dır. Ona göre *Kutadgu Bilig*, Çince bir eserin Türk bakış ve görüşüne uydurulmuş tercümesinden ibarettir.^[13]

İ. Kafesoğlu, eski Türk inancı ile Çin dinî telâkkileri arasında bağlantılar bulunduğuna dikkati çeker ve Konfüçyanizmin esaslarını oluşturan fikirlerle *Kutadgu Bilig*’deki düşünceler arasında gerçek bir münasebetin varlığını kabul eder: “Konfüçyanizm’in esaslarını teşkil eden bu fikir veya talimlerle *Kutadgu Bilig*’deki düşünceler arasında gerçek bir münasebet vardır. Kanun fikrindeki açıklık, Tanrı’nın en büyük kudret olarak tasavvuru, hükümdar Tanrı ilgisi ve Tanrı’nın hükümdara örnek olması Türk töre, kut anlayışları ile bir paralellik arz etmektedir.

...

İşte bu eski Türk inancı ile Çin dinî telâkkileri arasında bağlantılar bulunmaktadır.”^[14]

Yine aynı araştırmacıya göre; “*Kutadgu Bilig* yazarı eski Türk telâkkilerini, Uygur metni örneğinde görüldüğü üzere, Konfücius aracılığı ile nakledebileceği gibi, içinde yaşadığı Kara-Hanlı Türk topluluğunu ve devletini müşahade yolu ile de tesbit edebilir.”^[15]

Abdulkadir İnan, Çin tesiri konusunda, “Hele Çin tesirleri meselesi, asıl Sinoloğlar tarafından incelenmedikçe bir iddia hududunu aşamayacak belirsiz bir görüştür.”^[16] der.

M. Fuat Köprülü’ye göre Çin tesiri konusu, pek derinlemesine araştırma yapılmadan ileri sürülmüş tutarsız bir görüştür.^[17]

C. Brockelmann, Çin edebiyatı tesirinin isbat edilebilir bir görüş olmadığını kaydeder.^[18]

A. Caferoğlu da *Kutadgu Bilig*’de Çin tesiri bulunmadığını iddia eder.^[19]

Hint-İran tesirini ele alan Halil İnalcık, “Fakat hemen söylemeliyiz ki, Yusuf’un eserindeki görüşler, idare sanatı hakkında XI. asırda İran-İslâm dünyasında yayılmış ve kökleşmiş bir takım telâkkilere irca olunabilir ki, bunlar da çok daha eski Hint-İran kaynaklarına götürülebilir.”^[20] şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.

A. Caferoğlu, konu ve dil yönünden *Kutadgu Bilig*’in Arap ve İran tesiri altında kaldığını ifade eder: “İlk İslâmî devreye ait Türkçe bir eser olması bakımından *Kutadgu Bilig*, hem konuca hem de dilce Arap ve İran tesirleri altında kalmıştır. Şivece, kendisinden önceki veyahut aynı devir İslâm olmayan Uygur metinlerine nisbetle, daha öztürkçe olan bu eserle, ilk defa olarak, Arapça ve İranca birçok dil unsurları Türk diline girmiş ve zamanımıza kadar birçok Türk şivelerinde kendilerini muhafaza edegelmışlerdir. Ekserisi dine ve bazıları devlet teşkilâtına ait olan bu kelimelerin sayısı, yüz yirmiyi bulmaktadır. Hiç de büyük bir sayı olmayan bu kelimelerin ancak yüzde sekseni Arapça, diğerleri ise İrancaya aittir.”^[21]

M. Fuat Köprülü, “İran-İslâm medeniyeti tesiri altında “Kâşgar” Türk sarayında nasıl yeni bir ‘ideoloji’ hüküm sürmeye başladığını göstermek bakımından, bu eser, medeniyet tarihi noktasından çok dikkat çekicidir.”^[22] diyerek İran-İslâm medeniyeti tesiriyle ilgili görüşünü dile getirir.

C. Brockelmann, “Orta Asya Türk şiirinin bu ilk klâsik eseri baştan başa Fars edebiyatının tesiri altındadır.”^[23] der.

M. Fuat Köprülü, eserin kapsadığı fikirler bakımından en belirli tesirin İbni Sina tesiri olduğunu ileri sürer: “Aslında ise, ‘Yusuf Has Hacib’in eserinde, ihtiva ettiği fikirler bakımından en belirli te’sir ‘İbni Sina’nın tesiridir.”^[24]

Yusuf Has Hacib'in hekimlikle ilgili fikirleri İbni Sina'dan aldığı yolundaki O. Alberts görüşüne C. Brockelmann da katılır.^[25]

Araştırmacıların bazısı, *Kutadgu Bilig*'in Türk kültüründen faydalanılarak yazılmış orijinal bir eser olduğunu ifade etmişlerdir. A. Caferoğlu, bunlardan birisidir: “Şimdiye kadar hakkında verilen genişçe izahattan da anlaşılacağı üzere devrinin Türk kültür hayat ve geleneklerinin gerçek bir hazinesi olan *Kutadgu Bilig* iddia edildiği gibi, herhangi bir Çince eserin ‘Türk ahval ve hususiyatına’, Türk bakış ve görüşüne uydurulmuş bir tercümesi değildir. Aksine konuca olmamakla beraber, diğer hususlarda tamamıyla orijinal bir eserdir. Çince den tercüme edilmiş olsaydı, şüphe yoktur ki, müellifi onu, hem tasrih eder, hem de Türkçeden kıta halinde meseller alamazdı.”^[26]

C. Brockelmann, “Yazıcının içtimai doktrinleriyle, fırsat buldukça anlattığı hekimlik hakkındaki fikirleri, ilk önce O. Alberts'in ispat ettiği gibi, İbni Sina'dan alınmıştır. Bununla beraber bu nazariyeleri kendi kavminin yaşama şartlarına tatbik ediş tarzı oldukça şahsîdir.”^[27] diyerek bu konudaki görüşünü belirtir.

A. Bombaci, “Kronoloji itibariyle *Kutadgu Bilig*'e takaddüm eden Arap ve Fars eserlerinde, bildiğimize göre siyasî unsurla ahlâkî ve felsefî unsurun birbirine karıştırılmış olduğunu görmüyoruz ve aynı zamanda alegorik ve mükâlemeli şekle (karşılıklı konuşma şekline) tesadüf etmiyoruz. Şu halde bu eserin hattizatında kendi bünyesi itibariyle tamamen orijinal bir eser olduğu hükmüne varıyoruz.”^[28] der.

Abdulkadir İnan, eserde eski Türk medeniyetinin izlerinin bulunduğunu kaydeder: “Büyük bir tarihin sahibi olan Türk dünyasında, tarih içinde münasebet edinilmiş Hint, Çin, İran, İslâm medeniyetlerinin her birinden izler bulunması pek tabîî bir şeydir.

Fakat *Kutadgu Bilig* okunurken asıl göze çarpan nokta, bu eserde eski ve büyük Türk medeniyetinin izleri bulunmasıdır.”^[29]

Aynı yazara göre, “*Kutadgu Bilig*'in Türk kaynaklarına çok önem verdiğini gösterebilecek emareler müellifin nasihatlerinden sonra çoğun olarak kullandığı (atalar sözü, şiir parçaları, beyitler... gibi) örnek sözlerin Türkçe kaynaklardan alınmış olmasıdır.”^[30]

Sadri Maksudî Arsal, konuyla ilgili görüşünü şöyle dile getirir: “Edebî, fikrî malzemenin hemen hepsi Türk hayatından alınmıştır. Müellifin kullandığı darbimeseller, Türk atalar sözleridir, fikrini teyit için serdettiği şiirler Türk şairlerinin şiirleridir.”^[31]

M. Fuat Köprülü ise, eserde bulunan belirgin ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığını iddia eder: “Gerçi bazı fikirler ve telâkkilerde, ‘*Kutadgu Bilig*’ yazarının ‘Mahmud Kâşgarî’de gördüğümüz halk hikmetleriyle aşına olduğu ve onlara iştirak ettiği açıkça seziliyor; eski göçebe telâkkilerinden kalan bazı manalı an‘anelere eserin şurasında burasında tesadüf olunuyor; lâkin mesela ‘Orhun Kitabeleri’ ile mukayese edilince, ‘*Kutadgu Bilig*’de hâkim olan ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığı açıkça görünmektedir.”^[32]

İ. Kafesoğlu, H. Vambery'nin eserde bulunan Türk ve İslâm tesiriyle ilgili görüşlerini şu şekilde aktarır: “Daha 1870 yılında H. Vambery ‘İlk defa olarak bize Türklerin içtimâî ve idarî durumlarına göz atmak imkanını veren eser’ diye takdim ettiği *Kutadgu Bilig* için ‘Esere hâkim olan ruh, büyük ölçüde İslâm telâkkileri, yahut umumiyetle doğuda yaygın düşünceler yanında temiz ve saf Altaylı, yani Türk anlayışının yer aldığı bir ahlâkî talimdir. Vaktiyle eserin Çince veya Farsça bir kitaptan tercüme veya adapte edildiğini düşünmüştüm, fakat yakından incelediğim zaman onun Türk mahsulü olduğu neticesine vardım demektedir.”^[33]

Kafesoğlu, Bombaci'nin *Kutadgu Bilig*'le ilgili görüşlerini sıralarken, onun İslâm tesirinin varlığını kabul ettiğini ifade eder: “Fakat Bombaci eserin umumî heyeti itibarıyla İslâm kültürünün

olgun bir mahsulü olduğu ve bilhassa İslâmî zühd ideolojisinin burada geniş yer tuttuğu ve ilmi unsurun çoğunlukla İslâmî bir damga taşıdığı, siyasî düşüncenin ise İslâm dünyasının malûm esaslarına dayandığı fikrindedir.”[34]

Kafesoğlu’nun kendisi, eserde İslâm tesirinin az olduğunu vurgular: “Arapçadan gelen matematik terimleri ile birlikte Arap ve Fars kelimeleri sayısının 100-120 civarında bulunması bile İslâmî tesirin zayıflığını göstermeğe yeter. On üç bin küsur mısralık bir eserde bu sayıda yabancı söz, herhalde bizi büyük bir kültür nüfuzunu düşündürmeğe sevkedecek kadar ehemmiyet taşımasa gerektir.”[35]

W. Barthold, İslâm ve Fars etkisinden söz etmiştir: “Türkistan’da, Türk halkları arasında İslâm dini X. asırdan itibaren yayılmaya başladı.

XI. asırda Kâşgar Hanı için, Türk dilindeki ilk Müslüman eseri *Kutadgu Bilig* yazıldı. Bu kitapta, memurlar ve padişahların vazifeleri hakkında ahlâkî hikâyeler anlatılmaktadır... Türklerde İslâm’dan önce de yazı olmasına rağmen, İslâmın ve Fars edebiyatının te’siri o kadar kuvvetli oldu ki, İslâmiyeti kabul etmiş olan Türkler İslâmiyetten önceki mazilerini tamamiyle unuttular.”[36]

Buraya kadar eser ve şairin etkilendiği kültürler hakkında değişik kimselerin görüşlerini aktardık. İslâm tesiriyle ilgili fikirlerden birçoğunun sağlam delillerle ispatlanmadığını gördük. Biz, temel iki kaynak olan Kur’an ayetlerinden ve hadislerden ilham alınarak yazılan beyitler üzerinde dururken bu tesiri daha açık ve görünür bir şekilde incelemiş olacağız.

Önce Yusuf Has Hacib’in nasıl bir Müslüman olduğunu öğrenelim. Reşit Rahmeti Arat şöyle diyor: “Yusuf inanmış bir Müslümandır. O Allah’ın varlığına ve birliğine, akla müracaat etmeden, gönülden inanıyor. Allah insanı seçerek yaratmış ve ona en büyük faziletleri vermiştir... İbadet lâzımdır, fakat bu tek başına bir gaye değildir. İnsanın iyiliği, onun cemiyet içinde faydalı olup olmaması ile ölçülür.”[37]

A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig* şairinin Müslüman olduğunu ve İslâm dininin bütün Türkler arasında ve Orta Asya’da yayılmasını istediğini belirtmektedir.[38]

Aynı yazar, “Her dinde olduğu gibi, burada da birtakım öğütlerle karşı karşıyayız. Çoğu dinlerde öğütler buyruk biçiminde verilmiş, buyrukların çoğu da yasaklama niteliğini taşımıştır. Balasagunlu Yusuf’ta yasaklama varsa da, öğütlerin çoğu, okuyanı olumlu işlere özendirme, etkinliğe itme amacı ile verilmiştir.”[39] demektedir. Dilaçar’ın dediği doğrudur. Teşvik ve ümit verme ön plândadır.

Dilaçar’ın önemli bir tesbiti daha var: Eser ve Kur’an ayetleri arasındaki bağlantı. İ. Kafesoğlu gibi *Kutadgu Bilig* yazılırken ayetlerden faydalanılmadığı görüşünde değildir. Kafesoğlu şöyle der: “Kaldı ki, çok yerde Arapça ve Farsça terimlerin Türkçe karşılıkları kullanılmış ve bilhassa açıklamalarda Kur’an’a, hadislere değil, Türk atasözleri ile, Ötüken beyi, İl beyi, İla bitekçisi, Uc-Ordu Hanı, Türk buyruk vb. gibi eski Türk büyüklerinin fikir ve nasihatlarına müracaat olunmuştur.”[40]

Bildiğimiz kadarıyla Dilaçar, ayetlerle *Kutadgu Bilig* beyitleri arasında bağlantı kuran ilk kişidir: “*Kutadgu Bilig* görkemli bir şehre benzer. Pırıl pırıl parlayan sokaklarını onun kutsal beyitlerinde görürüz. Bunların kimi Tanrı buyruğu, kimi uyarma, kimi öğüt, kimi sakındırma, kimi de yasaklamadır.”[41] “Yusuf, bir tarafa münzevî Odgurmuş’ı; öbür tarafa da Kün-Togdı ile Ögdülmiş’i koyarak her iki tarafın da savunmasını yaptıktan sonra sıra yargıya gelince, ‘insancı’ların tarafını tuttu. ‘Halkı düşün, onu kalkındır’ düşüncesi ve öğütü onundur. ‘Tanrı sana nasıl iyilik ettiyse sen de başkalarına iyilik ederek gözetle’. Ve ahsin kemâ ahsenallahu ileyke (Kasas suresi, ayet 77) buyruğu Tanrı ve Kur’an buyruğudur.”[42]

Halil Ersoylu da ayetler ve beyitler arasında yakınlıklar bulur ve bir makale yazar. Konusunda ilk

geniş araştırma, Ersoylu'nun makalesidir. [\[43\]](#)

Abdulkadir İnan, İ. Kafesoğlu ile aynı görüştedir ve eseri yazanın hadislerden faydalanmadığını kaydeder. [\[44\]](#) Manasını hadislerden alan beyitler incelenirken İnan'ın görüşü üzerinde genişçe durulacaktır.

Yusuf Has Hacib'in ayetlerden ve hadislerden faydalanmadığını söyleyenler; "bir ayette deniliyor ki", "bir hadiste şöyle deniliyor" gibi ifadeleri eserde göremediklerinden böyle bir yanlış hükme varmışlardır. Oysa aynı kişilerin Türk büyüklerinin sözleriyle ilgili söyledikleri doğrudur. Şair, bu sözlerden zaman zaman faydalanmış; "Ötüken beyi ne der dinle (1962. beyit)", "Uç-Ordu beyi ne der dinle (1594. beyit)" vb. beyitlerde görüldüğü gibi açık olarak sözün söyleyenini kaydetmiştir. Ancak Reşit Rahmeti Arat'ın da ifade ettiği gibi, edebî bir eser olan *Kutadgu Bilig*'de her şeyin ayrıntılarıyla belirtilmiş olması beklenemezdi. [\[45\]](#)

Şair, eserde ayet ve hadisleri açık olarak belirtmek yerine, onları eser içine yaymakla yetinmiştir. Onu böyle davranmaya iten bir sebep var mıydı bilemiyoruz? Sadece bir yerde "Dinle Allah'tan insanlara haber getiren nebi ne der" [\[46\]](#) diye hadislerle ilgili açık bir ifade vardır.

Özellikle nasihatlerin bulunduğu kısımlarda ve hüküm bildiren beyitlerde ayet veya hadislerden faydalanılmıştır. Bazı beyitlerde ayet ve hadis manasının bütünü, bazılarında bir parçası bulunmaktadır.

Beyitleri incelerken elimizden geldiği kadar titiz davrandık. Ancak gözden kaçanlar olabilir.

Bazı hükümlerde genel manalar bulunmaktadır. Ancak ayet ve hadislerde de aynı mana olduğundan, bunları da konumuza dahil ettik.

Kur'an ayetlerinin manaları, Süleyman Ateş'in mealinden alınmıştır. [\[47\]](#)

BİRİNCİ BÖLÜM

Manasını Ayetlerden Alan Beyitler

GİRİŞ BÖLÜMÜNDE, Kur'an ayetlerinden ilham alınarak yazılan *Kutadgu Bilig* beyitleriyle ilgili bir makalenin Halil Ersoylu tarafından kaleme alındığını ifade etmiştik.^[48] Bu makalede eserin manzum mukaddimesinin ilk sekiz beyitleriyle; asıl metnin ilk otuz üç beyit içerisinde seçilen konuyla ilgili beyitler incelenmiş, bunların dışında sadece birkaç beyit üzerinde durulmuştur.^[49] Bütün beyitler incelenip konuyu ilgilendirenlerin tamamı değerlendirilmemiştir.

Biz, bütün eser içerisinde manasını ayetlerden alan beyitler üzerinde duracağız.

Yaratan Rabbinin Adıyla!

TÜRK MİLLETİNİN İslâm'ı kabul etmesinden bu yana, yazılan eserlere gelenek olarak besmeleyle başlanmıştır. *Kutadgu Bilig*'in asıl metni de böyle başlar. Allah, yaratıcı ve besleyicidir.

Ersoylu, bu ilk beytin, Fatiha suresinin birinci ve ikinci ayetinin Türkçe manası olduğunu söyler. [\[50\]](#)
Eserin daha ilerisinde buna benzer birkaç beyit daha vardır:

124

bayat atı birle sözüg başladım
törütgen igidgen keçürgen idim

(Allah adıyla söze başladım; O, yaratan, yetiştiren ve göçüren Rabbim'dir.)

1343

bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen idi

(Sözüne Allah adıyla başladı: "Yaratan, yetiştiren ve göçüren Allah" dedi.)

3188

bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen tidi

(Allah'ın adıyla başladı: "Yaratan, besleyen ve göçüren O'dur" dedi.)

3715

bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen tidi

(Allah'ın adıyla söze başladı: "Yaratan, besleyen ve göçüren O'dur" dedi.)

3897

bayat atı birle sözüg başladı
törütgen igidgen keçürgen tidi

(Allah'ın adıyla söze başladı: "Yaratan, besleyen ve göçüren O'dur" dedi.)

Fatiha suresinin ilk ayetinden başka şu ayet de besmeleyle ilgilidir: "O, Süleyman'dan (geliyor) ve Rahim Allah'ın adıyla (başlamakta)dır." [\[51\]](#)

Allah'ın Ol Emri^[52]

ALLAH, BİR ŞEYİN olmasını dilerse, “ol” der ve olur. O bu kâinatın asıl sahibi olduğu için, her işte istediği gibi hükmünü yürütür:

3729

tilemiş tieki bolur bol tise

yoritur kazasın ne erse kese

(“Ol” derse dilediği olur; her işte karar verdiği gibi hükmünü yürütür.)

3901

negü kolsa kolmuş tilekin bulur

negüg bol tise ol tilemiş bolur

(O, ne irade ederse iradesi yerini bulur; neye “ol” derse, o olur.)

Bu beyitlerin manası şu ayetlerde görülmektedir: “Biz, bir şeyi(n olmasını) istediğimiz zaman, söyleyeceğimiz söz, sadece “ol” dememizdir; derhal olurur.”^[53]; “(O), göklerin ve yerin yaratıcısıdır. Bir şeyi yaratmak istedi mi, ona sadece “ol” der, o da hemen olurur”.^[54]

Cahillerden Yüz Çevir

BİLGİLİLER, HER YERDE saygı görürler. Çünkü böyle insanlar, söyleyecekleri sözün veya yapacakları hareketin sonucunu düşünerek davranırlar. Ama cahiller böyle değildir. Onlarla fazla görüşmemek gerekir:

203

biligsiz Bile hiç sözüm yok mening

ay bilge özüm uş tapugçı sening

(Benim bilgisiz ile hiç sözüm yoktur; ey bilgili, işte ben senin kulunum.)

4450

biligsizni artuk yakın tutmagu

yakın tutsa şeksiz kılur kılmagu

(Bilgisiz kimseyi kendine fazla yakın tutmamalısın; yakın tutarsan, şüphesiz münasebetsiz bir harekette bulunur.)

4452

biligsizke yakma özüngni tutun

özin tutguçı er tirildi kutun

(Bilgisiz kimselere yaklaşma, kendine hâkim ol; kendisine hâkim olan insan hayatını saadet içinde geçirir.)

4453

biligsiz kişidin yırak tur teze

biligsiz sözi kılkı barça otun

(Bilgisiz insanlardan uzak dur, kaç; bilgisizin sözü ve hareketi daima kabadır.)

Bu beyitler de ilhamını şu ayetten almıştır: “Affi (kolaylık yolunu) tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.” [\[55\]](#)

Dünya Hayatının Geçiciliği

DÜNYA HAYATI GELİP geçicidir. Bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Fani olan bu dünyada oyuna katılmamak gerekir:

5927

oyun sakışı ol bu dünya işi

adakın tilese birür bu başı

(Bu dünya işi bir oyuna benzer, ayağını istersin, o sana başını verir.)

5930

bu dünya işi kör oyun ol oyun

oyunka katılma nerek bu oyun

(Bu dünya işi oyundur, oyun; oyuna katılma, oyunun ne lüzumu var.)

Bu beyitlerle ilgili ayetler, Kur'an'ın dört yerinde geçmektedir ve şöyledirler: “Dünya hayatı, sadece bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. (Allah'ın azabından) korunanlar için elbette ahiret yurdu daha iyidir. Düşünüyor musunuz?”^[56]; “Bu dünya hayatı, eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat odur (asıl yaşanacak yer orasıdır), keşke bilselerdi.”^[57]; “Dünya hayatı, bir oyun ve eğlenceden ibarettir. Eğer inanır, (günahlardan) korunursanız, (Allah) size mükafatlarınızı verir ve sizden (bütün) mallarınızı istemez, (sadece zekat ve sadaka gibi çok az bir miktar ister).”^[58]; “Bilin ki dünya hayatı; bir oyun, eğlence, süs, kendi aranızda (birbirinize karşı) övünme, mal ve evlât çoğaltma yarışıdır. (Bu), tıpkı bir yağmura benzer ki, bitirdiği ot ekincilerin hoşuna gider, sonra çerçöp olur. Ahirette ise çetin bir azap, Allah'tan mağfiret ve rıza vardır. Dünya hayatı, aldatıcı bir zevkten başka bir şey değildir.”^[59]

Allah'ın Rahmetinden Ümit Kesmeyiniz

İNSAN, GÜNAH İŞLEYEBİLİR. Ancak Allah, bir daha işlememek üzere tevbe edenlerin tevbesini kabul eder ve günahlarını bağışlar. Hiçbir zaman Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek gerekir. Bu geniş dünyayı kendimize niye daraltalım ki?

3649

bu king dünya özke küçün kılma tar

yazuklug kulınga bayat fazlı bar

(Bu geniş dünyayı kendine zorla daraltma; günahkâr kulu için Allah'ın fazlı ve rahmeti vardır.)

3674

yazukum öküş tip umınç kesmegü

tapugka inanıp tapug yasmagu

(Günahım çok diye ümit kesmemeli; yalnız ibadete güvenerek de ibadette ifrata gitmemeli.)

5122

yana men idimdin umınç kesmedim

yazuk yarlıkaglı ol ol bir idim

(Buna rağmen, ben Rabbim'den ümidimi kesmedim; bütün günahları affeden, O bir Rabbim'dir.)

Bir Kur'an ayetinde de insanlara, Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri söylenir: “(Taraftmdan onlara) de ki: “Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”^[60]

Her Şeyin Faniliği

HER DOĞAN ÖLÜR, her yükselen bir gün düşer. Kısacası Yaratıcı'dan başka her şey fanidir:

1086

kayu kim togar erse ölgü kerek

kayu neng agar erse ilgü kerek

(Doğan herkes ölmeye, yükselen her şey düşmeye mahkûmdur.)

Kur'an'da şöyle denilmiştir: “(Yer) yüzünde bulunan her şey fanidir (yok olacaktır).”[\[61\]](#)

İçki Her Kötülüğün Sebebidir^[62]

İÇKİ, İNSANLARIN AKILLARINI örttüğü için, onların büyük suçlar işlemesine sebep olur. Sevgi bağlarını koparır, kişiler arasına kin ve düşmanlığı sokar, saadet elden gider:

1434

bor içme fesaddın yırak tur teze

bu kaç neng yorır tutçı beglik buza

(Şarap içme, fesattan uzak dur, ondan kaç; bunlar daima mülke ve saltanata eksiklik veren şeylerdir.)

2096

bor içme aya borçtu bogzı kulu

bor içse açıldı çıgaylık yolu

(Ey içki düşkün, boğazının esiri, içki içme; içki içersen sana fakirlik yolu açıldı demektir.)

2655

bor içme bor içse barır er kutu

bor içse bolur tilve munduz atı

(İçki içme, içki içen insanın saadeti elden gider; içki içenin adı deli ve budalaya çıkar.)

5263

bor içme fesadka katılma yıra

bu iki buzır karşı ordu tura

(Şarap içme, fesada katılma; onlardan uzaklaş; bu ikisi köşk, saray ve kaleleri yıkar.)

“Ey inananlar, şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), (üzerine yazılar yazılmış) şans okları (çekmek ve bunlara göre hareket etmek), şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”^[63], “Şeytan, şarap ve kumar (yolu) ile arınıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istiyor. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”^[64]

İnsan Aciz Bir Varlıktır

BÜYÜK İŞLER YAPMAYI başaran insanoğlu, görünüşte çok güçlü gibi olsa bile, gerçekte çok âciz ve zayıftır. Çalışıp çabalayarak aya çıkmayı başarmıştır ve daha ilerilere gitmek ister. Ama küçücük bir hastalık mikrobi, onu yatağa düşürür. Ömrünü istediği gibi geçiremeyen bu varlığın sevinci az, üzüntüsü fazladır. Yaratılırken zayıf yaratılmıştır:

1056

*tutup çaldı yirke ağır ig kelip
töşekke kirip yattı munglug ulıp*

(Ağır hastalık geldi, onu tutup yere vurdu; acılar içinde inleyerek yatağa düştü.)

1122

*ne munglug turur bu apa oğlanı
tilek teg bulumaz tiriglik küni*

(Bu insanoğlu ne kadar âcizdir; ömrünü dilediği gibi geçiremez.)

1528

*ne munglug turur körse yalnguk özi
yorırda yatar eti keslür sözi*

(Dikkat edersen insan ne kadar âciz bir mahlûktur; yürürken yere serilir ve sesi kesilir.)

1732

*apa oğlanın körse munglug tigü
bütün kün tirer neng bulumaz yigü*

(İnsanoğlu ne kadar zavallıdır, o bütün gün toplar, fakat yiyecek bir şey bulamaz.)

3055

*neteg tapnugay men bu ol çın sözüm
aya mengü mungsuz bu munglug özüm*

(Ey ebedî ve gani Allah'ım, doğrusunu söylüyorum, benim bu âciz varlığım sana nasıl lâyıkiyla kulluk edebilir?)

6199

*ne munglug turur körse yalnguk özi
sevinçi az ol barça kadgu tözi*

(İnsanoğlu, dikkat edersen ne kadar zayıf bir mahlûktur; sevinci az ve her şey onun için bir kaygı kaynağıdır.)

İnsanın zayıf yaratılışı, Kur'an'da şöyle ifade edilmiştir: “Allah sizden (ağır teklifleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.”^[65]

İnsanın Taşıyabildiği Yük

İNSANLARA YAPAMAYACAKLARINI Allah bile buyurmadığından, onlara güçlerinin üstünde iş yaptırmamak gerekir. Yoksa Allah bunun hesabını sorar:

4528

küçinge tengesi yüdürgil yükin

ayıtgay seningdin bayat erkligin

(Onlara kudretleri nisbetinde iş ver; kâdir olan Allah, bunların hesabını senden soracaktır.)

4529

ayı artuk emgek tegürme angar

bayat ol sanga hasmı andın singar

(Onlara kudretlerinin üstünde işler yaptırıp eziyet etme, aksi halde karşında Allah'ı bulursun.)

Bu beyitlerdeki manayı, şu ayette görüyoruz: “Allah kimseye gücünün üstünde bir şey teklif etmez. Herkesin kazandığı iyilik kendi faydasına, kötülük de kendi zararınadır. “Rabbimiz, unutur ya da yanılırsak bizi sorumlu tutma! Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme! Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmız’sın. Kafirler toplumuna karşı bize yardım et!”^[66]

Kaybolup Gitmeyecek Bir İyilik Yap

BU GEÇİCİ DÜNYADA kalıcı iyilikler yapmak gerekir. Eğer insan kötülük yaparsa, kendine yapmış olur. İyilik, her iki dünyada da insana mutlu bir hayat yaşatır:

227

*kalı edgü bolmak tilese özüng
yori edgülik kıl kesildi sözüng*

(Eğer kendin iyilik bulmak istiyorsan, yürü, iyilik et; başka söze ne hacet.)

345

*yori edgülik kıl ay edgü kişi
itiglig bolur tutçı edgü işi*

(Ey iyi insan, yürü iyilik yap, iynin işi hep düzgün gider.)

914

*bu edgü tilegli negü tir eşit
kamug edgülik kıl özüngke iş it*

(İyilik dileyen insan ne der dinle; daima iyilik et, o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun.)

929

*isiz kılsa isiz yanutı ökünç
usa edgülik kıl isizke öçün*

(Kötülük edersen; kötülüğün karşılığı pişmanlıktır; elinden gelirse, kötülüğün inadına iyilik yap.)

1296

*kamug edgülik kıl isizdin yıra
kamug edgü kelgey sen oldur tura*

(Daima iyilik yap, kötülükten uzak dur; ister otur, ister kalk, bundan sana hep iyilik gelir.)

1315

*kişi yası kolma özüng kılma yas
neçe edgülik kıl hava arzu bas*

(Başkasının zararını isteme, kendin de zarar verme; hep iyilik yap, kendi heva ve hevesine hâkim ol.)

1330

*bolu birse devlet küvezlenmegil
usa edgülik kıl isiz kılmağıl*

(Saadete kavuşursan, kibirlenme; kötülük etme, elinden geldiği kadar iyilik yap.)

1508

*isizke yaguma yırak tur teze
yori edgülik kıl yorık yol tüze*

(Kötüye yaklaşma, ondan uzak dur, kaç; daima iyilik yap, tavır ve hareketini düzelt.)

5088

isiz kılmağıl sen ay elgi uzun

kamug edgölük kıl kılınçın sözün
(Ey kudret sahibi, sen kötülük yapma; sözünle ve hareketinle her vakit iyilik etmeye çalış.)

5249

yori edgölük kıl ekin edgölük
sanga edgü bolgay açu mengölük
(Yürü, iyilik yap, iyilik ek; bundan sen ebedî iyilik bulursun.)

5254

barıglı turur bu ajun kalgusuz
özüng edgölük kıl yitip bargusuz
(Bu âlem kalacak değil, nasıl olsa gidecektir; sen kaybolup gitmeyecek bir iyilik yap.)

5306

katıglan özüngni tamudın yırat
kamug edgölük kıl küdezgey bayat
(Gayret et, kendini cehennemden uzaklaştır; her vakit iyilik yap, Allah seni korur.)

5744

özüng edgölük kıl törü edgü ur
tiril iki ajun isiz körme sen
(Sen iyilik yap, iyi nizam kur; her iki dünyada da kötülük görmeden yaşa.)

Bu manada şu ayetleri zikredebiliriz: “Çünkü Allah, (azabından) korunanlarla ve iyilik edenlerle beraberdir.”^[67]; “(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allah iyilik edenleri sever.”^[68]

Allah Yolunda Ölmek

İSLÂM İNANCINA GÖRE, Allah yolunda savaşıırken ölen şehit olur. Bu yüzdendir ki, inanmayanlara göre Müslümanlar, savaşlarda daha atılgan ve cesur olurlar. Bu özellik, bizim milletimizde çok belirgindir. Şehit olanlar ise, ölmüş sayılmıyorlar. Onlar, gerçekten diridirler, fakat biz anlayamıyoruz:

5485

bu kafir için tut er at sü tolum

ölüp tüşse kafirde bolmaz ölüm

(Asker, ordu ve silahını kâfirlere çevir; kâfirler ile dövüşürken ölmek, ölüm değildir.)

Bunun Kur'an'da ifadesi şöyledir: “Allah yolunda öldürülenlere ‘ölüler’ demeyin; hayır, onlar diridirler, ama siz farkında olmazsınız.”[\[69\]](#)

Ateşe Atma Kendini

İNSAN, BAŞKALARINA faydalı olmalı, onlara iyilik ve ihsanda bulunmalı. Ama bunları yaparken kendini harap etmemeli. Bu dünyada nasıl hareket edeceğini çok iyi bilmeli:

3624

körürde küyürme özüngni küçin

özüng otka atma bu dünya için

(Kendini göz göre göre zorla yakma; bu dünya için kendini ateşe atma!)

5186

özüng otka atma kişiler için

özüngni küyürme körürde küçin

(İnsanlar için kendini ateşe atma, göz göre göre zorla kendini yakma!)

Bu beyitlerdeki mana, şu Kur'an ayetinde vardır: “(Mallarınızı) Allah yolunda harcayın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allah iyilik edenleri sever.”^[70]

Her Şartta İyilikte Bulunmak

KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİK eden insan, güzel bir davranışta bulunmuş olur. Kötülüğü yapmış olan kişi, bu davranışı görünce elbette yaptığına pişman olacak ve özür dilemek zorunda kalacaktır. Bağışlayan ise, her zaman üstündür:

3426

irig sözke yumşak yanut kılsa öz

açığ sözleseler süçig tutsa söz

(Kaba söze yumuşak cevap vermeli ve acı sözlere de tatlı sözle mukabele etmelidir.)

3427

kişi yüki yüdse yüdürmeşe yük

cefa kılsalar bu vefa kılsa şük

(Başkalarının yükünü yüklenmeli, fakat onlara yük yüklememeli; cefa edenlere karşı ses çıkarmadan vefa göstermelidir.)

“Bir iyiliği açığa vurur veya gizlerseniz, yahut bir kötülüğü affederseniz (bilin ki) Allah da affedicidir, güçlüdür.”^[71]; “Fakat kim sabreder, (kendisine yapılan kötülüğü) affederse, şüphesiz bu çok önemli işlerden biridir.”^[72]

Her Nefis Ölümü Tadıcıdır

İNSANOĞLU, BU DÜNYADAN ölümle ayrılır. Ölümün pençesinden bu güne kadar kurtulan olmamış ve bu günden sonra da olmayacaktır. Çünkü bütün canlılar ölümü tadacaktır:

233

negü tir eşitgil kişi edgüsi

yorıp tın tokıglı ahır ölgüsi

(Dinle, insanların iyisi ne der; yürüyen ve nefes alanların hepsi sonunda ölecektir.)

1201

toguglı tirigler ölümke sanı

ölümke toguglı tirig kim kanı

(Doğan her canlıyı ölecek bil; ölmek için doğanlardan diri kalan hani, kim var?)

1347

ölümke törütti bu sansız konum

tirig barça ölgü angar yok ölüm

(Bu sayısız mahlukları ölüm için yarattı; diri olan her şey ölecektir; yalnız kendisi için ölüm yoktur.)

1472

siziksiz ölüm bir kün ahır kelir

tirilmiş bu canlıg canın algalır

(Şüphesiz, bir gün nihayet ölüm gelecek ve bütün canlıların canını alacaktır.)

3621

siziksiz ölür kör tirig boldacı

kayu kün ölürüg yok ol bildeçi

(Diri olan, şüphesiz ölür; fakat hangi gün öleceğini bilen yoktur.)

5607

atım edgü bolsun özüm ölsüni

tirig ölgü ahır atım kalsunı

(Kendim öleyim, adım iyi olsun; her diri nihayet ölecektir, dünyada adım kalsın.)

6073

tang ermez ölüm togsa yalnguk ölür

kamug tın tokıglı ölümke turur

(Buna şaşmamalı; ölüm doğarsa, insan ölür; bütün nefes alanlar ölmeye mahkûmdur.)

“Herkes ölümü tadacaktır. Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir. Kim ki hemen ateşin elinden kurtarılır da cennete sokulursa, işte o kurtuluşa ermiştir. Dünya hayatı, aldatıcı zevkten başka bir şey değildir.”^[73]; “Her canlı ölümü tadacaktır. Sonra bize döndürüleceksiniz.”^[74]; “Her nefis ölümü tadacaktır. Biz sizi sınamak için iyilik ve kötülük veririz. Ve (sonunda) bize döndürüleceksiniz.”^[75]

Sana Bir Söz Geldiği Zaman Doğruluğunu Araştır

BİR SÖZ DUYDUĞUMUZ zaman onun doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu iyice araştırmalıyız. Bilmeyerek başkalarına bir kötülük ederiz de sonra bu yaptığımıza pişman oluruz:

5873

sanga kim yongasa eşitgil sözün

çının yalğanın ked ayıt tüp tözin

(Sana kim koğuculuk ederse, sözünü dinle; fakat bunun doğru olup olmadığını, aslını esasını çok iyi araştır.)

“Ey îman edenler, size fasık (yoldan çıkmış) biri bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeyerek bir topluluğa karşı kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.”[\[76\]](#)

Var Edilişimizin Diyetidir şükür

İNSAN, KENDİSİNE BİR şeyler ikram edene teşekkür eder ve ona karşı nazık davranırsa, başka zaman da ikram görür. Nimetin asıl vericisi olan Allah da şükretmesini bilene nimetini arttırır:

756

şükür kıl ay ni ‘met idisi unur

şükür kılsa ni ‘met bayat arturur

(Ey nimet sahibi olan muktedir kimse, şükret, şükredersen Allah nimetini arttırır.)

6450

sabır kılsa mihnet bolur ni ‘meting

şükür kılsa ni ‘metka artar tıgil

(Sabredersen, sıkıntı senin için nimet olur; nimet için şükredersen, bu nimet daha da artar, bunu böyle bil.)

“Ve Rabbiniz size şöyle demişti: “Andolsun şükrederseniz elbette size (nimetimi) arttırırım ve eğer nankörlük ederseniz azabım pek çetindir.”[\[77\]](#)

Yaklaşma Yanarsın

BİRÇOK AİLEDE BOŞANMA sebebi olan ve sosyal hayatı felce uğratan zina, İslâmın yasak ettiği işlerden birisidir.

Huzursuzluk ve fakirliğin kaynağıdır. Bu yüzden, *Kutadgu Bilig*’de de kişiye zina etmemesi öğütlenir:

1337

bor içme zinaka katılma hazer

bu iki çıgaylık tonını keder

(Şarap içme, zina etme, kendini koru; ikisi de insana yoksulluk elbisesini giydirir.)

4409

çıgay bolmayın bay bolayın tise

zina kılma hergiz katıglan usa

(Fakirliğe düşmemek ve daima zengin kalmak istersen, hiçbir vakit zina etmemeye gayret et.)

“Zinaya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür, çok kötü bir yoldur.”[\[78\]](#)

* * *

İKİNCİ BÖLÜM

Manasını Hadislerden Alan Beyitler

KUTADGU BİLİĞ BEYİTLERİ kaleme alınırken acaba hadislerden faydalanılmış mıdır? Biz, bu konuda herhangi bir çalışmaya rastlayamadık.

Abdulkadir İnan, bir makalesinde şöyle demektedir: “Eserdeki kahramanların tavsifinden ve onlardan naklettiği ahlâkî ve felsefî görüşlerden anlaşıldığına göre müellifin çağdaşları olan Firdevsî (934-1020), El-Birunî (972-1048), İbni Sina (980-1037), Ömer Hayyam (1040-1123) ve bunlar çapındaki büyük bilginlerden çok iyi haberdar olmuş ve onlardan faydalanmıştır. Aynı zamanda İslâm’dan önceki Türk düşünürlerini de çok iyi bildiği, açık olarak anlaşılmaktadır. Eski devrin büyüklerinden pek çok vecizeler, tavsiyeler ve nasihatleri naklediyor. Dikkate değer ki bunlar arasında Peygamber’e isnat edilen hadis ve ünlü İslâm ahlâkçılarından vecizelere rastlanmıyor.”^[79]

Burada İnan’ın hadislerle ilgili verdiği hüküm, doğru değildir. “Sevgili Resul’ün yolu beni selâmete götürecektir; O Resul bizzat bana şefaet etsin.”^[80] diyen Yusuf Has Hacib, Peygamber hadislerinden de faydalanmıştır. Diğer beyitlere geçmeden önce, faydalandığının açık delili olan bir beytin anlamını zikretmeyi uygun buluyoruz: “Dinle, Allah’tan insanlara haber getiren nebi ne der: Her yapılacak işe meşveret ile çare bulunur.”^[81]

Sana Sükûnet Yakıştır

BİR İŞTE ACELE EDEN insan hataya düşer. Düşünerek sakın hareket etmek, doğruyu buldurur ve kişiyi başarıya ulaştırır. Bu yüzden dünya işlerinde acele etmemek gerekir. İbadette ise, ibadet vaktini geçirmemek için acele etmek daha iyidir:

1999

kamug iş içinde amulluk ödür

meger ta`at erse ivingil yügür

(Her işte sükûneti tercih et; yalnız ibadette acele et, çabuk davran.)

5217

ive işleme iş meger din işi

ivek işte asgın bulumaz kişi

(Din işinden başka işlerde acele etme; insan acele işin faydasını görmez.)

“Her şeyde teenni (yavaş hareket etme) hayırlıdır, ahiret ameli müstesna. (Bu hadisi, Ebû Dâvud, Hâkim, Beyhâkî, Sa‘d b. Ebî Vakkas (r.a.)’dan rivayet etmişlerdir.)”[\[82\]](#)

Karakterin Arkadaşlarından Belli Olur

ARKADAŞ; İNSANI HEM yola getirir, hem de yoldan çıkarır. İyiyle arkadaş olanın kendisi de iyi olur. Kötü arkadaş, kişiye kötülüğün nasıl yapılacağını öğretir:

884

kalı edgüke bolsa isiz işi

isiz boldı kılkı ol isiz tuşu

(Eğer iyiye kötü biri arkadaş olursa, onun tabiatı da arkadaşının gibi kötü olur.)

885

isiz me katılsa kör edgü bile

kamuğ edgü'lükke bu buldı yula

(Kötü de iyi ile düşüp kalkarsa, bütün iyiliklere ulaşmak için bir meşale bulmuş olur.)

886

takı bir sebeb kör bu edgü isiz

yakınlık yolındın tüzser tüzse iz

(İyi veya kötü insanların bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri, iyi veya kötü arkadaş edinmiş olmalarıdır.)

936

işing edgü bolsa negü kolsa kol

iş edgü kerek ol özüng bulsa yol

(Arkadaşın iyi ise, ne istersen iste; yolunun açık olması için iyi arkadaş lâzımdır.)

3405

katılsa karılsa tutup edgü iş

işi edgü bolsa kılur edgü iş

(İyi arkadaş edinerek onlarla düşüp kalkmalı, insanın arkadaşı iyi olursa, kendisi de iyi olur.)

“Kişi dostunun yolundadır. O halde sizden her biriniz dost edinecek kimseye iyi dikkat etsin. (Bu hadisi, Ebû Hüreyre (r.a.)’den Tirmizî rivayet etmiştir.)”^[83]; “Allah katında arkadaşın hayırlısı, arkadaşına hayırlı olanıdır. Allah katında komşuların hayırlısı da komşusuna hayırlı olanıdır. (Bu hadisi, Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve Hâkim, İbn-i Ömer (r.a.)’den rivayet etmişlerdir.)”^[84]

Mü'minin Tarlası Neresidir?

HİÇ ÖLMEYECEKMiŞ GiBi dünya için, yarın ölüverip gidecekmiş gibi de ahiret için çalışmak, Müslümanlara tavsiye edilmiştir. Ahiretini kazanmak isteyen kimse, her iki dünyaya da gereken önemi vermelidir:

1147

yarınlık orun edgü kolsa özün

isiz kılmasunı bu iki ajun

(Kim ahiretini mamur etmek isterse, her iki dünyayı harap etmesin.)

3657

bayat birdi kulka iki köz kulak

biri dünya baksa biri ukbi bak

(Allah, kula iki göz ve iki kulak verdi; biri ile bu dünyaya bakarsa, biri ile de ahirete bakmalıdır.)

3662

törütti bayat bu ikigün ajun

muni bulsa tavrata anı kol özün

(Bu her iki dünyayı da Allah yarattı; birini bulunca koş, diğerini de ara.)

“Dünyasını ahireti için ve ahiretini dünyası için terkeden biriniz dünya ve ahireti için çalışmadıkça sizin hayırlınız değildir. Çünkü dünya ahirete erişmek (ahireti kazanmak) içindir. Halk üzerine yük olmayınız. (Bu hadisi, İbn-i Asâkir, Enes (r.a.)’den rivayet etmiştir.)”[\[85\]](#)

Yukarıdaki hadislerle ilgili olarak şu beyitleri de zikredebiliriz:

4733

bu dünya içi bir tarıglag turur

negü ekse munda yarın ol önür

(Bu dünya bir tarladır, burada bu gün ne ekilirse, yarın o biçilir.)

5248

tarıglag turur bu ajun ay ilig

negü ekse anda alır bu elig

(Ey hükümdar, bu dünya tarladır; bu el buraya ne ekerse, orada onu biçer.)

Bu Dünyada Bir Misafirsin!

İNSANOĞLU, FANİ OLAN bu dünyada gelip geçici bir yolcu gibidir. Konak yerinde devamlı kalmak mümkün olsaydı, eskiler bu gün aramızda olurlardı:

1386

apa oğlanı körse arkış sanı

örüg turgu bolmaz örügler kanı

(İnsanoğlu, dikkat edersen, bir kervana benzer; konak yerinde devamlı kalınmaz, menziller nerede?)

3529

nelük arsıkar sen aya öldeçi

özüng iki künlük konuk boldaçı

(Ey fani, niçin kendini aldatıyorsun; sen burada iki günlük misafirsin.)

“Sen dünyada bir garip gibi yahut geçici bir yolcu gibi ol.”[\[86\]](#)

Dindar Olanı Seç!

BİR KADINLA, MALI, soyu, güzelliği ve dindarlığı için evlenilir. Ancak dindar olan kadın tavsiye edilmiştir. Böyle bir kadında, bu özelliklerin hepsi bulunur:

4486

kim evlik alayın tise törtte taş

adın almaz evlik aya erde baş

(Evlenmek isteyen kimseler şu dört tür kadın ile evlenirler, ey erkeklerin ileri geleni.)

4487

biregü bay evlik tiler üstikip

takı biri körklüg tiler köz tikip

(Biri zengin kadın ile evlenmek ister; biri güzel olmasını ister ve ona göz diker.)

4488

takı bir uruglug tüp aslı kolur

ulugluk atınga küvenür bolur

(Bir başkası soyu-sopunun asil olmasını ister ve bu asalet payesi ile iftihar eder.)

4489

takı biri yinçke sakınuk tiler

anı bulsa terkin angar öz ular

(Başka biri de çok takva sahibi olmasını arzular; onu bulunca, kendisini ona derhal kaptırır.)

4490

bularda talusın ayayın sanga

kisi algu erse kulak tut manga

(Bunlardan hangisinin daha iyi olduğunu sana söyleyeyim; evlenmek istersen, bana kulak ver.)

4502

sakınuk tile sen kisi ay bügü

sakınuk bolunsa bolur törtegü

(Ey hakîm insan, takva sahibi olan kadın iste; takva sahibi biri bulunursa, her dört şey onda birleşmiş olur.)

“Kadın dört (hal ve sıfat) için nikâh olunur: Malı, soyu, güzelliği ve dindarlığı. Sen dindar olanını ele geçirmeye bak, (eğer dediğim gibi yapmazsan) yoksulluğa düşersin.”[\[87\]](#)

Hayırlı Olan Kim?

KENDİSİ GENÇ OLDUĞU halde, ihtiyarlar gibi olgun davranan kimse, seçkin insandır. İnsanların kötüsü de ihtiyarladığı halde, vaktini boş şeyler peşinde harcayan, bir genç gibi davranan yaşlı kimsedir:

1868

kılınçlı karı körse yaşı yigit

angar munğlug arzun öge ya tigit

(Tavır ve hareketi ihtiyarlara benzer; fakat dikkat edilirse yaşı gençtir; ister hükümdarın has müşaviri, ister en adî bir köle olsun, onu iştiyakla ararlar.)

4692

yigitlikte kılğıl karılık işi

karısa barır küç yetilmez kişi

(İhtiyarlıkta yapılacak işleri gençken yapmaya çalış; insan ihtiyarlayınca kuvveti kalmaz ve bunlar yapılamaz.)

4696

ne tengsiz bolur kör karımış kişi

yava bolsa kılsa yigitler işi

(İhtiyarlamış bir kimsenin, vaktini heder ederek gençken yapılması icap eden şeyler ile uğraşması ne kadar yakışksız olur.)

4709

tükel belgüliüg bil kişi kutsuzı

karıp yügrür erse havası udu

(Şunu açık olarak bil ki, ihtiyarladığı halde nefesine uyararak onun peşinde koşan kimse de insanların talihsizidir.)

“Sizin gençlerinizin en hayırlısı, yaşlılarınıza benzeyen ve yaşlılarınızın şerlisi de gençlerinize benzeyendir. (Bu hadisi, Ebû Ya‘lâ ve Taberânî, Vâile ve Beyhâkî’den, onlar da Enes b. Mâlik’ten rivayet etmişlerdir.)”[\[88\]](#)

Zengin Kime Denir?

ZENGİN, ÇOK İNSANIN sandığı gibi, malı mülkü fazla olan kimse değildir. Gönlü zengin olan, asıl zenginliği elde etmiştir. Mal zengini fakirleşir. Gönül zenginliği, bitmek tükenmek bilmez:

1747

bu dünyada baylık tilese özüng

köni bol könilik öze tut sözüng

(Bu dünyada zenginlik dilersen, özünle ve sözünle doğru ol.)

2612

közi tok çıgay erse bayka sanur

serinse kişi tegme işte unur

(Gözü tok insan, fakir olsa dahi zengin sayılır; insan sebat ederse, her işte muvaffak olur.)

2618

tükel bay bolayın tise belgülüg

köngül baylıkı kol ay ersig külüg

(Tam manası ile zengin olmak istersen, hiç şüphesiz gönül zenginliği dile, ey şanlı yiğit.)

3613

negü tir eşitgil sakınuk çıgay

çıgay erse nengke közi köngli bay

(Dinle mal bakımından yoksul olduğu halde gözü ve gönlü zengin olan takva sahibi fakir ne der.)

5387

çıgay tip ayurlar kayu ol çıgay

közi suk çıgay ol neçe erse bay

(Fakir derler, fakir olan kimdir? Fakir, istediği kadar zengin olsun, aç gözlü olan kimsedir.)

“Zenginlik, mal çokluğunda değildir; belki zenginlik gönül zenginliğidir. (Bu hadisi, Ahmet b. Hanbel, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve İbn-i Mâce, Ebû Hüreyre (r.a)’den rivayet etmişlerdir.)”^[89]

Hastalıklar

Günahlardan Arınma Vesilesidir

HASTALANAN KİMSE, gönlüne fena şeyler getirmemeli, karamsarlığa düşmemeli. Hastalığı veren, şifasını da vermiştir. Hastalık, günahların yok olmasına bir vesiledir:

5979

yavuz kılma könglüng tilingni yıga

yazukka kefarete bolur ig toga

(Gönlüne fena şeyler getirme, böyle şeyler söyleme; ağrı ve hastalık günahlara kefarete olur.)

5982

kişi iglese barça töklür yazuk

yazuk tökse kutlur kişi ay tonga

(İnsan hastalanırsa, onun bütün günahları dökülür; ey kahraman, günah dökülünce insan kurtulur.)

“Müslümana fenalık, hastalık, keder, hüzn, eza, iç sıkıntısı gelmez; ancak (gelirse), Allahu Tealâ bu musibetlerden birisi sebebiyle o Müslümanın suçlarını ve günahlarını örter, bastırır.”^[90]; “Hiç bir Müslüman yoktur ki, ona hastalık isabet etmez, ancak (isabet ederse) Allahu Tealâ onun hatalarını ve günahlarını döker, nasıl ağacın (güz vakti) yaprakları dökülürse.”^[91]

Dünya Malı Acı Su Gibidir

AÇ GÖZLÜLÜK, TEDAVİSİ bulunmayan bir hastalıktır. Bütün açlar doyar, fakat gözü aç olana bütün dünya nimeti yetmez. Böylelerinin açlığı ancak ölümle son bulur:

1408

açığ suv teg ol kör bu dünya nengi

neçe içse kanmaz ölimez tili

(Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içerse içsin kanmaz; onun dili bile ıslanmaz.)

2001

todumsuz bolur ol közi suk kişi

közi sukka yetmez bu dünya aş

(Gözü aç adam hiç bir şey ile doymaz; gözü aç olana bütün dünya nimeti kafi gelmez.)

2003

kamug aç yise içse ahır todur

közi aç kişi ölse açlık kodur

(Bütün açlar yer ve içerlerse, nihayet doyarlar; aç gözlü adamın açlığı ancak ölümle nihayete erer.)

2004

közi suk kişi nengke bolmaz bu bay

kamug dünya bulsa ahır suk çıgay

(Aç gözlü adamı mal doyurmaz; bütün dünyaya sahip olsa bile o yine daima aç gözlü ve fakirdir.)

2615

çıgay kılsa kimni közi suklukı

bayutmaz anı bu ajun toklukı

(Aç gözlülük kimi fakir yapmış ise, bu dünya onu ne kadar doyursa yine zenginleştiremez.)

2616

kimi erse umdu kılur erse kul

anın boşlukı kör ölüm birle ol

(Kim tamahkârlığın esiri olur ise, ondan ancak ölümle kurtulabilir.)

3625

açığ suv teg ol kör bu dünya nengi

neçe içse kanmaz ölimez engi

(Bu dünya malı acı su gibidir; insan ne kadar içse kanmaz; damağı bile ıslanmaz.)

3626

kurug kumka okşar bu yalnguk özi

ögüz kirse todmaz bu sukluk közi

(Bu insan kuru kuma benzer; onun tamahkâr gözü derya girse doymaz.)

5386

ajun bütrü bulsa közi suk tükel

anı bay tise bolmagay bu muhal

(Gözü aç olan bütün dünyayı elde etse bile ona zengin denilmez, denilemez.)

5389

közi sukka tütmez bu dünya bütün

barı tap tigüçi tirildi kutun

(Aç gözlüye bütün bu dünya malı az gelir; olana kanaat eden kimsenin ömrü saadet içinde geçer.)

5390

közi suk kişi nengke todmaz közi

meger tolmağınça kara yir tozu

(Gözü aç insan, kara toprağın tozu gözüne doluncaya kadar mala doymaz.)

5429

neçe ming yaşap er tilese tilek

tükel ök bolumaz bulunsa tilek

(İnsan binlerce sene yaşayıp arzu ettiği şeylere kavuşsa bile yine dileği bitmez.)

5431

tükel ming yaşasa tilekin tamam

tükel ök bulumaz kerekin tamam

(İnsan bin yıl yaşasa bile arzu ve ihtiyaçlarının hepsini tamamlayamaz.)

“Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa bir üçüncüsünü ister. Âdemoğlunun (muhteris) gönlünü topraktan başka bir şey dolduramaz. Şu kadar ki (ihtirastan nefret edip) tevbe eden kişinin tevbesini Allah kabul eder.”^[92]

İnsanların Seçkini Faydalı Olan İnsandır

YALNIZ KENDİNİ DÜŞÜNEN bencil insan, başkaları tarafından sevilmez. İnsanlar, birbirlerine yardım etmelidirler. Çünkü insanların hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır:

856

ilig aydı edgü bu kılkı yangı

tusulur bolur halkka asgı öngi

(Hükümdar dedi: İyinin vasfı faydalı olmaktır; onun halka çok faydası dokunur.)

1619

kişide kereki yaraglısı ol

yarap hem tusulup yorıglısı ol

(Lâzım olan insan, işe yarayan insandır; işe yarayan da faydalı olan insandır.)

2438

tüpi edgü bolsa er edgü bolur

bu edgü kişi halkka edgü kolur

(Soyu iyi olan insan iyi olur; bu iyi insan halk için de iyilik ister.)

3245

kişi edgüsi bu öz asgın kodup

kişi asgı kolsa kör emgek yüdüp

(İnsanların iyisi kendi menfaatini bırakıp zahmet yüklenerek başkalarının faydasını isteyen kimsedir.)

3248

kişike tusulur kişi edgüsi

bu edgü kişi ol budun todgusu

(İnsanların iyisi başkalarına faydalı olur; halk için lüzumlu olan bu iyi insandır.)

5099

kişi tip yorıglı telim bar sanı

kişike tusulgu tilese kanı

(İnsanım diye gezen pek çok kimse var; bunların içinde insana faydalı olanını ararsan, nerede?)

5729

negü tir eşitgil tusulur kişi

tusulur kişi ol kişide başı

(Başkalarına faydalı olan kimse ne der dinle; başkalarına faydalı olan insan insanların başıdır.)

5730

kişiler ara kör kişi ol bolur

anınğdın kişiler asıglar bulur

(İnsanların arasında insan olan kimse, başkalarına faydası dokunan kimsedir.)

6102

asırlıg kişi ol kişi ödrümi

bagırsak kişi ol budun ködrümi

(İnsanların seçkini faydalı olan insandır; halk nazarında muteber kimse, merhametli olan insandır.)

“İnsanların en hayırlısı; insanlara en çok faydalı olanıdır. (Bu hadis, Câbir (r.a.)’den rivayet edilmiştir.)”[\[93\]](#)

Kıyametin Alâmetleri

BAZI KUTADGU BİLİĞ

beyitlerinde kıyametin alâmetleri sıralanmıştır. Bunların manasını hadisten

alanları şunlardır:

6452

biliglig uçuz boldı tutnur özin

ukuşlug ağın boldı açmaz sözün

(Bilgili hakir oldu, bir tarafa sinip kalıyor; akıllı dilsiz oldu, ağzını açmıyor.)

6454

borun yüz yuguçı namaz kodguçı

kör ersig atandı yoritur küçi

(Şarap ile yüzlerini yıkayan ve ibadeti bırakanlar şimdi yiğit sayılıyor ve istediklerini

yapıyorlar.)

6455

fesad fisk idisi atandı eren

bor içmez kişi atı boldı saran

(Fesad ve fisk yapanlar mert sayıldı; şarap içmeyen kimseler değersiz sayıldı).

6469

kiçigde edeb yok ulugdu bilig

otunlar öküş boldı yitti silig

(Küçüklerde terbiye, büyüklerde bilgi yok; kaba insanlar çoğaldı, nazik insanlar

ortadan kalktı.)

6474

biliglig köni sözleyümez sözün

tişide uvut kitti örtmez yüzün

(Bilgili sözünü dosdoğru söyleyemez oldu, kadınlardan haya gitti, yüzlerini örtmezler.)

6493

bu barça ulug kün nişanı turur

nişanı körinse keligli kelür

(Bunlar hep kıyamet gününün alâmetidir; alâmeti görünürse, gelecek olan gelir.)

“İlmin kaldırılması, bilgisizliğin kökleşmesi, şarabın içilmesi, zinanın çoğalması kıyamet

alâmetlerindendir.”[\[94\]](#)

Merhamet Etmeyene Merhamet Olunmaz!

BİR KİMSENİN BAŞKALARI tarafından sevilebilmesi için onun da diğer insanları sevip sayması gerekir. Çünkü merhamet etmeyene merhamet olunmaz:

2160

tözü halkka könglün bagırsak bolun

tuçı edgülık kıl sen edgü bulun

(Bütün halka içten gelen bir merhamet göster; daima iyilik yap ve kendin iyilik bul.)

4473

törü bir işinde bagırsaklıkın

sanga bolga barça kişiler yakın

(Bunların işlerini hallederken, merhametli davran; böylelikle bütün bu insanlar sana yakın olurlar.)

“Merhamet etmeyen kimseye merhamet olunmaz.”^[95]

Kardeşinin Kalbine Sevinç Koy!

KİM MÜSLÜMANLARI memnun ederse, Allah'ın rızasını kazanmış olur. Bu da farz ibadetlerden sonra Allah katında amellerin en sevgilisidir:

3250

bayatım sevini tilese özünğ

müsülman sevini tile kes sözünğ

(Sen Allah'ın rızasını elde etmek istersen, Müslümanların memnun olmasını dile; sözü fazla uzatma.)

“Farz ibadetlerden sonra; Allah yanında amellerin en sevgilisi (rızasına uygun olanı) Müslümanın kalbine sevinç koymaktır. (Bu hadisi, Taberânî, Abdullah b. Abbas (r. a.)’dan rivayet etmiştir.)”[\[96\]](#)

Birbirimizle Kardeş Olalım!

MÜSLÜMANLAR BİRBİRLERİYLE kardeşirler. Nasıl kardeş kardeşe hürmet eder, ona düşmanca davranmazsa; bir Müslüman da diğer Müslümanlara karşı bu ölçüyle hareket etmelidir:

4991

müsülman kadaşka müsülman kadaş

ziyaret kılur ok ay köngli tudaş

(Müslüman Müslümanla kardeşir ve onlar birbirlerini ziyaret ederler, ey gönlü gönlüme uygun insan.)

5490

müsülman müsülman bile ol kadaş

kadaşka katılma ulam edgüleş

(Müslüman Müslüman ile kardeşir; kardeşe karşı düşmanca davranma, onlar ile her vakit iyi geçin.)

“Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulüm ve kötülük yapmaz.”^[97]; “Birbirinize buğz (düşmanlık) etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinizden (yüz çevirip arkalaşarak) ayrılmayınız. Ey Allah’ın kulları! Birbirinizle kardeş olunuz.”^[98]

Ölüm En Güzel Nasihattir

İNSANLARIN BİRÇOĞUNUN korktuğu ölümden bu güne kadar kaçıp kurtulabilen olmamıştır. Bunun için ölüm düşünülürse, bütün lezzetler yok olup gider:

1139

negü bar ajunda ölümdin katıg

ölümüg sakınsa kiter ming tatıg

(Dünyada ölümden daha ağır ne var? Ölümi düşünürsen bütün zevkler kaybolur gider.)

6178

ölür men ökünçün akar köz yulum

tatıglar tatıgsız kılur bu ölüm

(Ölüyorum, pişmanlıktan iki gözüm iki çeşme oldu; bu ölüm tatlıları tatsızlaştırıyor.)

“Lezzetleri yok eden ölümi çok hatırlayın.”^[99]

Ölüm Gelip Çatmadan

ÖLÜMÜN İNSANI NEREDE ve ne zaman yakalayacağı belli olmaz. Genç veya yaşlı ayrımı yapmaz. Bu sebeple ölüm gelip çatmadan, ölüme hazır olmak gerekir:

1370

ölüm kelmez erken ölümke itin

tiriglik ödinde tapug kıl tapın

(Ölüm gelmeden, sen ölüme hazırlan; hayatta iken, Allah'ın emirlerini yerine getir, ibadette kusur etme.)

1476

kezigçe kelir bu ölümünün kırı

ölümke özünün çın anuklap yorı

(Ölümün sırası nöbetle gelir; ölüme her an kendini hazır bulundur.)

4849

sizigsiz ölümke anungu ödi

bu künde naru ol ay yalnguk kedi

(Ey insanların iyisi, bundan sonra artık şüphesiz ölüme hazırlanma zamanı gelmiştir.)

5143

ölügni körügli me kalmaz tirig

ölümke anun tutma kılking irig

(Ölüyü gören hiç kimse diri kalmaz; ölüme hazırlan, haşin olma.)

5150

bu bulmuş ödüg barı kılma yava

ölümke anungıl tapugka ive

(Bari bu bulduğun zamanı boşuna geçirme; ölüme hazırlan, ibadete acele et.)

6168

aya men tigüçi mini sav mini

ölümke anungıl yanur ked sini

(Ey ben diyen insan, şu beni, beni bırak; ölüme hazırlan, o seni, seni diyor.)

6294

tözüke turur bu ölüm kelgü kün

ol öldi sen emdi ölümke anun

(Herkes için bu ölümün geleceği bir gün vardır; o öldü şimdi de sen ölüme hazırlan.)

“Ölüm gelip çatmadan ölüme hazırlan. (Bu hadisi, Taberânî, Hâkim ve Beyhâkî rivayet etmişlerdir.)”[\[100\]](#)

Rızkını Besmeleyle Bereketlendir

YEMEĞE BESMELE İLE başlanır, sağ elle yenir, herkes kendi önünden alır:

4129

ong elging bile sen kötürgil yigü

bayat atı aşnu ayıt ay büğü

(Yemeği sağ elin ile ye; ey hakîm insan, yemeğe besmele ile başla.)

4130

kişi utrukı aşka sunma elig

özüng utrukı aş yigil ay silig

(Başkalarının önündeki yemeğe el uzatma; ey temiz kalpli insan, kendi önündeki yemeği ye.)

4597

ong elging bile sun bayat atı ay

yigü üdregey hem özüng bolga bay

(Yemeğe sağ elini besmele ile uzat; böylece yemeğin bereketi artar, sen de zengin olursun.)

4598

kişi utrukı türmek alma tigü

öz utra negü erse algu yigü

(Başkasının önündeki lokmalara dokunma; kendi önünde ne varsa onu al ve ye.)

“Ey oğul, yemek yerken besmele çek, sağ elinle ve önüne gelen yerden ye.”[\[101\]](#)

* * *

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Manasını Ayet ve Hadislerden Alan Beyitler

BAZI *KUTADGU BİLİĞ* beyitleri, ayet ve hadisin her ikisinin manasını da taşımaktadır. Onun için bunları ayrı bir grupta değerlendirmeyi uygun gördük.

Akrabânı Gözet

ZAMAN ZAMAN AKRABALARI ziyaret etmek ve onlara karşı güler yüz göstermek, insanın yakınlarıyla kaynaşmasını sağlar. Bu, güzel bir davranış örneğidir:

1327

kadaş yak yagukka yakınlık ula

ulugka kiçigke sevüg bol küle

(Kardeş ve akrabaya yakınlık göster; güler yüzle büyüğün ve küçüğün gönlünü al.)

3209

barışgu kerek ka kadaşlar bile

katılgı kerek iş adaşlar bile

(Akraba ve kardeşler ile barışmak, eş ve dostlar ile kaynaşmak lâzımdır.)

3297

ne körklüg bolur kör bagırsaklıkın

kadaşka kadaş köngli bolsa yakın.

(Akrabaların birbirine candan yakınlık ve samimiyet göstermeleri ne güzel şeydir.)

“İşte Allah’ın, inanan ve iyi işler yapan kullarına müjdelediği (büyük lütuf) budur: De ki; ben buna karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Ancak akrabalık sevgisini diliyorum.”^[102]; “Allah’a ibadet edin, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın, ana babaya, akrabaya, öksüzlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızda bulunan arkadaş’a (yahut zevceye), yolcuya, emriniz altında bulunanlara iyilik edin. Allah, kendini beğenip böbürlenmiş insanları sevmez.”^[103]; “(Sebepsiz) akraba ziyaretini kesen (ve bunu helâl sayan) kimse Cennet’e giremez.”^[104]

Büyük Görünmeye Çalışma Küçülürsün

KİBİRLENEN İNSANLARIN seveni az olur ve böylelerinin işi yolunda gitmez. Alçak gönüllü insan ise, gittiği yerde sevilir ve herkesin saygı duyduğu bir kimse olarak ömür sürer:

1705

ne edgü bolur kodkı alçak kişi

ne körklüg bolur künde iltür işi

(Alçak gönüllü insan ne kadar iyi ve güzel olur; onun işi daima yolunda gider.)

1706

ulugsıg küvez kür kişi ol turı

küninge kodı ol küvezlik kurı

(Büyüklik taslayan, kibirli ve küstah adam tatsız ve sevimsiz olur; kibirli insanın itibarı günden güne azalır.)

2120

küvezlik asıgsız köngül tumlatur

köngül kodkı bolsa kişig yoklatur

(Gurur faydasızdır, o insanları kendinden soğutur; alçak gönüllülük insanı yükseltir.)

2233

ulugluk uzun yir kişi kodkısı

bedüklükke tegmez budun katkısı

(Alçak gönüllü insan uzun müddet itibarda kalır; haşin ve kibirli insanlar, büyüklüğe ulaşamazlar.)

“İnsanlara yanağını bükme (kibirlenerek boynunu bir yana büküp yüzünü insanlardan çevirme) ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenip öğünen kimseyi sevmez.”^[105]; “Her kim kibir ederse, Allah onu alçaltır; alçak gönüllülük edeni ise yükseltir. (Bu hadisi, Hatib, Hz. Ömer’in hadisinden sahih bir isnatla rivayet etmiştir.)”^[106]

Allah Dilediğini Yüceltir

ALLAH'IN YARDIM ettiği kimse, yükselir ve isteklerine kavuşur. O'nun rahmet ve yardımından mahrum olan, kötü bir hayat sürer:

1797

*bayat kimke birse inayet ülüg
tilekke tegir boldı atlıg külüg*

(Allah kime yardım eder ve kısmet verirse; o dileğine kavuşur, şöhret sahibi olur.)

1813

*bayat fazlı birle ağırlar kulug
bilig kapğı açlur ongarur yolug*

(Allah kulunu fazıl ve inayeti ile yükseltir; ona bilgi kapısı açılır ve isteği rast gider.)

3728

*tilese ağırlar tapugsuz kulug
tilese uçuzlar tusulmaz tapug*

(İsterse O'na kulluk etmeyen bir kulu aziz kılar; isterse kulluk edeni zelil eder ve onun kulluğu hiçbir şeye yaramaz.)

3762

*ağırlık uçuzluk bayattın turur
ölüm ya tiriglik hem andın erür*

(İzzet bulmak veya zelil olmak Allah'tandır, ölüm veya hayat da O'ndandır.)

3903

*ağırlık uçuzluk anıng hukmi ol
ulugka kiçigke yime açsa yol*

(İzzet ve zillet, büyüğe ve küçüğe bu yollar O'nun hükmü ile açılır.)

5239

*bayat birse izzin yok ol gayeti
öküş rahmet içre özüng rahati*

(Allah izzet verirse, bunun sonu yoktur; bol rahmet içinde rahat yaşarsın.)

5240

*kalı öz kürese uçuzluk anuk
uçuzluk kıyınka kiming takati*

(Eğer O'ndan kaçarsan, zillet hazırdır; zilletin azabına kim tahammül edebilir.)

“De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsın, dilediğinden mülkü alırsın; dilediğini yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın. Sen her şeye kâdirsin.”^[107]; “Allah bir kuluna hayır murat ederse onun gönlüne zenginlik ve kalbine takva verir. Bir kuluna da şer dilediği vakit fakirliğini iki gözünün önüne getirir. (Tirmizî, bu hadisi Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivayet etmiştir.)”^[108]

En Faziletli Namaz Hangisi?

HÜKÜMDAR, ODGURMIŞ’A cuma namazlarını kılmasını ve farz namazlarını da cemaatle kılmasını söyler:

3239

cema`at bile kıl fariza namaz

çıgaylar hacı kıl adına namaz

(Farz namazlarını cemaatle kıl, fakirler hacı olan cuma namazlarını eda et.)

“Ey inananlar, Cuma günü namaz için çağrıldığınız zaman, Allah’ı anmaya koşun, alışverişi (iş gücü) bırakın. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.”^[111]; “Cemaatle kılınan namaz, yalnız kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletlidir.”^[112]; “Yaptığınızı gördüm, şu işi beğendim. (Lâkin yine) ey insanlar, (bu nafileleri) evlerinizde kılınız. Zira namazın faziletlisi, insanın kendi evinde kıldığı namazdır. Meğer farz ola (ki onu mescitte cemaatle kılmak daha faziletlidir.)”^[113]

Helâl-Haram Dengesi

BİR ŞEYİN HELÂL Mİ, haram mı olduğunu bilmek ve ona göre hareket etmek önemlidir. Eğer şüpheli ise, bundan da sakınmak gerekir:

2752

halal hem haram adrar erse aç

yaraglıg yaragsızni bilse seçe

(Helâl ve haramı iyice ayırdetmeli; yarayan ve yaramayanı iyice seçebilmelidir.)

3547

halalka sakış ol haramka ma kın

kalı şübhe erse yime ked sakın

(Helâl için hesap, haram için ceza vardır; eğer şüpheli ise, bundan da çok sakın.)

“Ey insanlar, yeryüzünde bulunan helâl ve temiz olan şeylerden yiyin, şeytanın adımlarını izlemeyin; çünkü o, sizin apaçık düşmanınızdır.”^[114]; “Allah’ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yiyin ve inandığınız Allah’tan korkun.”^[115]; “Üzerine Allah’ın adı anılanlardan neden yemeyesiniz? Çaresiz yemek zorunda kaldıklarınızın dışında, haram kıldığı şeyleri (Allah) size açıklamıştır. Doğrusu birçokları, bilmeden keyiflerine uyarak halkı şaşırtıyorlar. Muhakkak ki Rabbin (evet) O, sınırı çok iyi bilir.”^[116]; “Allah’ın size verdiği rızıktan helâl, hoş olarak yiyin de Allah’ın nimetine şükredin; eğer O’na kulluk ediyorsanız.”^[117]; “Helâl belli, haram da bellidir. İkisi arasında (helâl mı haram mı olduğu belli olmayan) şüpheli şeyler vardır. Şüpheli şeylerden sakınan bir kimse, dini ve ırzı için sakınmış (onları korumuş) olur. Şüpheli şeylerin içine giren kimse ise, haramın içine düşmüş olur.”^[118]; “Sana şüphe vereni bırak, şüphe etmediğin ile amel et. (Bu hadisi, Ahmed b. Hanbel, Enes (r.a.)’den rivayet etmiştir.)”^[119]

Danışan Dağ Aşmış

BİLGİSİ ÇOK, GÖRÜŞLERİ isabetli olan emin kimselerin görüşlerine başvurularak yapılan işlerde başarılı sonuçlar almak mümkündür. Bu sebeple bir iş yapmadan önce görüş alışverişinde bulunmak gerekir:

5651

negü tir eşitgil kişi tildemi

kamuğ kılgu işke kingeş ol emi

(Dinle, Allah'tan insanlara haber getiren nebi ne der: Her yapılacak işe meşveret ile çare bulunur.)

5660

kayu işke tegse kingeş ötrü kıl

tilemiş tilekke kingeşin tengeş

(Herhangi bir işe girişmek istersen önce istişare et; dilek ve arzularını istişare ile yerine getir.)

“Rabbleri’nin çağrısına gelirler, namazı kılarlar. İşleri aralarında istişare (danışıp konuşma) iledir. Kendilerine verdiğimiz rızıktan (hayır için) harcarlar.”[\[120\]](#); “Allah’ın rahmeti sebebiyledir ki, sen onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onlar(ın kusurları)ndan geç, onlar için mağfiret dile. (Yapacağın) iş(ler) hakkında onlara danış, bir kere de azmettin mi, artık Allah’a dayan; çünkü Allah kendine dayanıp güvenenleri sever.”[\[121\]](#); “Ebû Hüreyre (r.a.), ‘Rasulüllah’ın ashabıyla istişare ettiğinden fazla kimsenin kimse ile istişare ettiğini görmedim’ demiştir.”[\[122\]](#)

Ahdine Sahip Çık

SÖZ VERDİĞİ HALDE sözünden dönenlerle, yalan söyleyenler; kötü insanlardır. Yalancı insanlar vefasız olur. Vefasız kimseler de insanların iyiliği için çalışmazlar:

337

bu bir kaç neng ol kör kişiye yavuz

muni bilse yalnguk ılıkar et öz

(Bak, şu birkaç şey insan için kötüdür; insan bunları bilirse kendisini korumuş olur.)

338

bular da birisi bu til yalganı

munıngda basası sözüg kıyganı

(Bunlardan biri, yalan söylemektir; ikincisi, verilen sözden dönmektir.)

2039

bu yalğan kişiler vefasız bolur

vefasız kişi halkka tengsiz kılur

(Yalancı insanlar vefasız olur; vefasız kimseler halkın hayrına uygun olmayan işler yaparlar.)

2042

kişi yalğanında tileme vefa

bu bir söz sınanmış öküş yılkı ol

(Yalancı adamdan vefa bekleme; bu, uzun yıllardan beri tecrübe edilmiş bir sözdür.)

5077

kişide yavuzrakı yalğan bolur

yavuzda yavuz va`de kıygan bolur

(Yalancı, insanların kötüsüdür; kötülerin kötüsü ise, verdiği sözünden dönen kimsedir.)

“Hayır, kim sözünü yerine getirir ve (günahtan) korunursa; şüphesiz Allah da korunanları sever.”^[123]; “Ve o (mü’min)ler emanetlerine ve ahidlerine riayet ederler.”^[124]; “Yetimin malına yaklaşmayın, ancak erginlik çağına erişinceye kadar en güzel bir tarzda (onun malını kullanıp geliştirebilirsiniz). Ahdi de yerine getirin, çünkü (insana) ahd(in)den sorulacaktır.”^[125]; “Münafığın alâmeti üçtür: Söylediği (konuştuğu) zaman yalan söyler, vadedince yerine getirmez, kendisine (bir şey) emanet edildiği vakit hıyanet eder. (Bu hadisi, Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Neseî, Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivayet etmişlerdir.)”^[126]

Kısaltmalar

a. : Ayet

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

DİBY. : Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları

İA. : İslâm Ansiklopedisi

KBY. : Kùltür Bakanlığı Yayınları

MK. : Millî Kùltür

s. : Sahife

sr. : Suresi

TDA. : Türk Dünyası Araştırmaları

TDAY. : Türk Dili Araştırmaları Yıllığı

TDD. : Türk Dili Dergisi

TDK. : Türk Dil Kurumu

TK. : Türk Kùltürü

TKAE. : Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü

TM. : Türkiyat Mecmuası

TTK. : Türk Tarih Kurumu

vb. : Ve benzeri

Bibliyografya

- Reşit Rahmeti ARAT, “*Kutadgu Bilig*’de Tabibler ve Efsuncularla Münasebet Hakkında Parçalar”, *Ülkü*, cilt 8, sayı 46, Birinci Kânun 1936, s. 285-298.
- _____, *Kutadgu Bilig I*, Metin, İkinci Baskı, TDK., Ankara, 1979.
- _____, *Kutadgu Bilig II*, Çeviri, Üçüncü Baskı, TTK., Ankara, 1985.
- Sadri Maksudî ARSEL, *Kutadgu Bilig (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası’nın 1947 yılı 2. Sayısından ayrı basım)*, İstanbul, 1947, s. 663.
- _____, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1947, s. 88-127.
- Süleyman ATEŞ, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ankara, 1977.
- W. BARTHOLD, “The Buğra Khan, Mentioned in the Qudatqu Bilik”, *BSOS*, 3, 1922, s. 151-158;
- Türkçesi, Râgıb Hulûsî, “*Kutadku Bilig*’in Zikrettiği Buğra Han Kimdir?”, *TM.*, cilt 1, 1925, s. 221-226.
- A. Himmet BERKÎ, *250 Hadis Terceme ve İzahı*, Altıncı Baskı, DİBY., Ankara, 1983.
- Naile BİNARK, “*Kutadgu Bilig*’de Evlenme, Aile ve Çocuk Terbiyesi”, *TK.*, sayı 98, Aralık 1970, s. 174-178.
- A. BOMBACI, “*Kutadgu Bilig* Hakkında Bazı Mülâhazalar”; *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 65-75.
- C. BROCKELMANN, “Yusuf Hâss Hâcib”, *IA.*, Leiden tab‘ı, 4, 1933; Türkçesi, *Kutadgu Bilig*, *Tıpkıbasım I*, 135-136.
- A. CAFEROĞLU, *Türk Dili Tarihi I-II*, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1984.
- Osman CİLACI, “*Kutadgu Bilig*’de Sosyal ve Dinî Motifler”, *MK.*, sayı 58, Eylül 1987, s. 10-18.
- Ali Osman COŞKUN, “*Kutadgu Bilig*’in Dili ve Şiir”, *MK.*, sayı 41, 1983, s.14-16.
- Saadet ÇAĞATAY, “*Kutadgu Bilig*’de Odgurmuş’ın Kişiliği”, *TDAY-Belleten 1967*, Ankara 1968, s. 39-49.
- _____, “*Kutadgu Bilig*’de Ögdülmiş”, *TK.*, sayı 98, Aralık 1970, s. 95-111.
- A. DİLAÇAR, *900. Yıldönümü Dolayısıyla Kutadgu Bilig İncelemesi*, İkinci Baskı, Ankara, 1988.
- _____, “*Kutadgu Bilig*’in 900. Yıldönümü ve Balasagunlu Yusuf”, *TDD.*, sayı 211, Ankara, 1969, s. 6-17.
- Ahmet B. ERCİLASUN, *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara, 1984.
- Halil ERSOYLU “*Kutadgu Bilig*’de Kur’an-ı Kerim Ayetlerinden İlhamlar”, *TDA.*, sayı 15, Aralık 1981, s. 17-41.
- Z. Fahri FINDIKOĞLU, *XI. Asırda Bir Türk Mütefekkeri ve Ahlakî Düşünceleri*, Ankara, 1938.
- Abdurrauf FITRAT, “*Kutadgu Bilig*”, *Maarif ve Okutguçı*, 2, 1925, s. 68-74; Türkçesi, *TM.*, cilt 1, İstanbul, 1925, s. 344-347; Almancası, Rachmati, “*Kutadgu Bilig*”, *Ujb*, 6, 1-2, 1926, s. 154-158.
- Tuncer GÜLENSOY, “*Kutadgu Bilig*’den Hikmetler”, *TK.*, sayı 98, Aralık 1970, s. 157-173.
- _____, “*Kutadgu Bilig* Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi”, *Bibliyografya*, cilt 2, sayı 4, Temmuz 1973, s. 109-116.
- M. HARTMANN, “Zur Metrischen Form des Kudatku Bilik”, *Keleti Szemle*, 3, 1902, s. 141-153; Türkçesi, *Kutadgu Bilig*, *Tıpkıbasım I*, s. 124-126.
- İbrahim Necmi, “*Kutadgu Bilig*’in Vezni”, *Yarın Mecmuası*, sayı 5, İstanbul, 1921, s. 3.
- Halil İNALCIK, “*Kutadgu Bilig*’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 259-271.
- Abdulkadir İNAN, “*Kutadgu Bilig* Tıpkıbasımlarına Giriş”, *Kutadgu Bilig*, *Tıpkıbasım I*, TDK.,

İstanbul, 1942, s. 11-111.

_____, “Yusuf Hâs Hâcib ve Eseri *Kutadgu Bilig* Üzerine Notlar”, *TK.*, sayı 98, Aralık 1970, s. 112-126.

İbrahim KAFESOĞLU, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, KBY., İstanbul, 1980.

A. F. KARAMANLIOĞLU, “*Kutadgu Bilig* ve Kumandan”, *TK.*, sayı 58, Ağustos 1967, s. 741-744.

_____, “*Kutadgu Bilig*’in Diline ve Adına Dair”, *TK.*, sayı 98, Aralık 1970, s. 127-131.

Salim KOCA, “*Kutadgu Bilig*’e Göre Türklerde Seçkin İnsan Anlayışı”, *MK.*, sayı 6, 1977, s. 60-62.

Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I, Viyana Nüshası, TDK., İstanbul, 1942.

Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II, Fergana Nüshası, TDK., İstanbul, 1943.

Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III, Mısır Nüshası, TDK., İstanbul, 1943.

A.S. LEVEND, “Yazılışının 900. Yıldönümünde *Kutadgu Bilig*”, *TDD.*, sayı 211, Ankara, 1969, s. 1-5.

P. M. MELIORANSKY, “O Kudatku Bilike Çingiz Hana, *ZVO*, 13, 1900, s. 15-23; Türkçesi, *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I*, s. 121-123.

Muhammed Fuâd ABDU’L-BÂKÎ, *El-Mu‘cemü’l-Müfehresü Li Elfâzı’l-Kur’âni’l-Kerim*, İstanbul, 1982.

Jozsef THURY, *Török nyelvemlekek a XIV szakad vegeig*, Budapest, 1903, s. 12-13; Türkçesi, Râgıb Hulûsî, “On Dördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yadigârları”, *Millî Tettebbûlar Mecmuası*, cilt 2, sayı 4, 1331, s. 89-91.

Zeynü’-d-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Lâtifi’z-ZEBÎDÎ, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi* (Tercüme ve şerheden: Kâmil Mîras), cilt 1-13, Ankara, 1984.

[illegible]

[\[1\]](#) *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I*, Viyana nüshası, İstanbul, 1942; *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım II*, Fergana nüshası, İstanbul 1943; *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım III*, Mısır nüshası, İstanbul, 1943.

[\[2\]](#) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Doç. Dr. Ahmet B. Ercilasun, *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara, 1984, Giriş, s, 1-10.

[3] Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I*, Metin, İkinci Baskı, TDK., Ankara, 1979, Giriş, s. XXV.

[4] Arat, *a.g.e.*, Giriş, s. XXVI-XXVII.

[\[5\]](#) Yrd. Doç. Dr. Osman Cilacı, “*Kutadgu Bilig*’de Sosyal ve Dinî Motifler”, *MK.*, sayı: 58, Eylül 1987, s. 12.

[\[6\]](#) Ord. Prof. Sadri Maksudî Arsal, *Kutadgu Bilig* (*İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nın 1947 yılı 2. sayısından ayrı basım), İstanbul, 1947, s. 663.

[\[7\]](#) Aarsal, *a.g.e.*, s. 664.

[8] A. Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi I-II*, 3. Baskı, İstanbul, 1984, s. 56 (bu sahife, II'ye aittir).

[9] Prof. Dr. Faruk K. Timurtaş, *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*, Vîlâyet Yayınları, İstanbul, 1982, s. 155.

[\[10\]](#) Arat, *a.g.e.* , Giriş, s. XXI.

[\[11\]](#) Halil İnalçık, “*Kutadgu Bilig*’de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri “, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, TKAE., Ankara, 1966, s. 259.

[12] Arat, *a.g.e.*, Giriş, s. XXVII.

[\[13\]](#) Jozsef Thury, “On Dördüncü Asır Sonlarına Kadar Türk Dili Yedigârları,” *Millî Tettebbular Mecmuası*, II, İstanbul, 1331, sayı: 4, s. 91.

[\[14\]](#) Prof. Dr. İ. Kafesoğlu, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri* , KBY., İstanbul, 1980, s. 46.

[\[15\]](#) Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 48.

[\[16\]](#) Abdulkadir İnan, “*Kutadgu Bilig* Tıpkıbasımlarına Giriş”, *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I*, TDK., İstanbul, 1942, s. 30.

[\[17\]](#) Ord. Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul, 1981, s. 168.

[18] *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I*, TDK., İstanbul, 1942, s. 135.

[\[19\]](#) Caferoğlu, *a.g.e. II*, s. 55-56.

[\[20\]](#) İnalçık, *a.g.m.*, s. 261.

[\[21\]](#) Caferoğlu, *a.g.e. II*, s. 59-60.

[22] Köprülü, *a.g.e.*, s. 168.

[23] *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I*, TDK., İstanbul, 1942, s. 135.

[\[24\]](#) Köprülü, *a.g.e.*, s. 168.

[25] *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I*, TDK., İstanbul, 1942. s. 135.

[26] Caferoğlu, *a.g.e.II*, s. 55-56.

[27] *Kutadgu Bilig, Tıpkıbasım I*, TDK., İstanbul, 1942, s. 135.

[\[28\]](#) A. Bombaci, “*Kutadgu Bilig* Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul, 1953, s. 67.

[\[29\]](#) İnan, *a.g.e.*, s. 30.

[\[30\]](#) İnan, *a.g.e.*, s. 31.

[\[31\]](#) Aarsal, *a.g.e.*, s. 666.

[32] Köprülü, *a.g.e.*, s. 168.

[33] Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 5-6.

[34] Kafesoğlu, *aynı eser*, s. 16.

[35] Kafesoğlu, *aynı eser*, s. 9.

[\[36\]](#) Prof. Dr. W. Barthold-Prof. Dr. M. Fuat Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Altıncı Basım, DİBY. , Ankara, 1984, s. 65.

[37] Arat, *a.g.e.*, Giriş, s. XXIV.

[38] A. Dilaçar, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, 2. Baskı, TDK., Ankara, 1988, s. 152.

[39] Dilaçar, *a.g.e.*, s. 156.

[\[40\]](#) Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 16.

[\[41\]](#) Dilaçar, *a.g.e.*, s. 156.

[\[42\]](#) Dilaçar, *aynı eser*, s. 197-198.

[\[43\]](#) Dr. Halil Ersoylu, “*Kutadgu Bilig*’de Kur’an-ı Kerim Ayetlerinden İlhamlar”, *TDA.*, sayı: 15, Aralık 1981, s. 17-41.

[\[44\]](#) Abdulkadir İnan, “Yusuf Has Hacib ve Eseri *Kutadgu Bilig* Üzerine Notlar”, *TK.*, sayı: 98, 1970, s. 112.

[45] Arat, *a.g.e.*, Giriş, s. XXVI.

[47] Doç. Dr. Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, Ankara, 1977.

[\[48\]](#) Bkz. dipnot 43.

[\[49\]](#) Halil Ersoylu'nun yazısında incelediği beyitler şunlardır: Manzum mukaddime; 1, 3-8; asıl metin; 1-33, 148, 150, 339, 1334, 2103, 3227, 3982, 6483.

[\[50\]](#) Ersoylu, *a.g.m.*, s. 18-19.

[\[51\]](#) *Kur'an*, Neml sr., a. 30.

[\[52\]](#) Manzum mukaddimenin 6. beytiyle asıl metnin 4. beyti de bu konuyla ilgilidir. Bunlar, daha önce Dr. Halil Ersoylu tarafından değerlendirilmiştir. Bkz. Ersoylu, *a.g.m.*, s. 20.

[\[53\]](#) *Kur'an*, Nahl sr., a. 40.

[\[54\]](#) *Kur'an*, Bakara sr., a. 117.

[\[55\]](#) *Kur'an*, A'raf sr., a. 199.

[\[56\]](#) *Kur'an*, En'am sr., a. 32.

[\[57\]](#) *Kur'an*, Ankebut sr., a. 64.

[\[58\]](#) *Kur'an*, Muhammed sr., a. 36.

[\[59\]](#) *Kur'an*, Hadid sr., a. 20.

[\[60\]](#) *Kur'an*, Zümer sr., a. 53.

[\[61\]](#) *Kur'an*, Rahman sr., a. 26.

[\[62\]](#) 1334. ve 2103. beyitler de içki konusuyla ilgilidir. Fakat daha önce bunlar üzerinde durulmuştur. Bkz. Ersoylu, *a.g.m.*, s. 38.

[\[63\]](#) *Kur'an*, Maide sr., a. 90.

[\[64\]](#) *Kur'an*, Maide sr., a. 91.

[\[65\]](#) *Kur'an*, Nisa sr., a. 28.

[66] *Kur'an*, Bakara sr., a. 286.

[67] *Kur'an*, Bakara sr., a. 195.

[68] *Kur'an*, Nahl sr., a. 128.

[69] *Kur'an*, Bakara sr., a. 154.

[\[70\]](#) *Kur'an*, Bakara sr., a. 195.

[\[71\]](#) *Kur'an*, Nisa sr., a. 149.

[\[72\]](#) *Kur'an*, Şura sr., a. 43.

[\[73\]](#) *Kur'an*, Al-i Imran sr., a. 185.

[\[74\]](#) *Kur'an*, Ankebut sr., a. 57.

[\[75\]](#) *Kur'an*, Enbiya sr., a. 35.

[\[76\]](#) *Kur'an*, Hucurat sr., a. 6.

[\[77\]](#) *Kur'an*, İbrahim sr., a. 7.

[\[78\]](#) *Kur'an*, Īsra sr., a. 32.

[\[79\]](#) İnan, *a.g.m.*, s. 112.

[80] Arat, *a.g.e.*, s. 38, 388. beyit.

[\[81\]](#) Arat, *aynı eser*, s. 404, 5651. beyit.

[82] A. Himmet Berkî, *250 Hadis Terceme ve İzahı*, Altıncı Baskı, DİBY., Ankara, 1983, s. 63.

[\[83\]](#) Berkî, *a.g.e.*, s. 72.

[\[84\]](#) Berkî, *aynı eser*, s. 121.

[\[85\]](#) Berkî, *a.g.e.*, s. 156.

[86] Zeynü'd-din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Lâtîfi'z-Zehebî, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi* (Tercüme ve şerheden: Kâmil Mîras), Ankara, 1984, c. 12, s. 357.

[\[87\]](#) Zeynü'd-din Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 11, s. 264.

[\[88\]](#) Berkî, *a.g.e.*, s. 58.

[\[89\]](#) Berkî, a,g.e., s. 154.

[\[90\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *a.g.e.* c. 12, s. 61.

[\[91\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *aynı eser*, c. 12, s. 64.

[\[92\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 12, s. 182.

[\[93\]](#) Berkî, *a.g.e.*, s. 121.

[\[94\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 1, s. 82.

[\[95\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 12, s. 129.

[\[96\]](#) Berkî, *a.g.e.*, s. 14.

[\[97\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 7, s. 360.

[\[99\]](#) Tirmizî, c. 3, s. 379.

[\[100\]](#) Berkî, *a.g.e.*, s. 37.

[\[101\]](#) Zeynü'd-din Ahmed (Miras), *a.g.e.*, c. 11, s. 379.

[\[102\]](#) *Kur'an*, Şura sr., a. 23.

[\[103\]](#) *Kur'an*, Nisa sr., a. 36.

[\[104\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 12, s. 123.

[\[105\]](#) *Kur'an*; Lokman sr., a. 18.

[\[106\]](#) İmâm-ı Gazalî, *İhyâ-i Ulûmi'd-dîn* (Tercüme eden: Ali Arslan), c. 1, İstanbul, 1981, s. 199.

[\[107\]](#) *Kur'an*, Al-i Īmran sr., a. 26.

[\[108\]](#) Berkî, *a.g.e.*, s. 22.

[\[109\]](#) *Kur'an*, Mû'minûn sr., a. 3.

[\[110\]](#) Berkî, a.g.e., s. 182.

[\[111\]](#) *Kur'an*, Cum'a sr., a. 9.

[\[112\]](#) Zeynü'd-din Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 2, s. 606.

[\[113\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 2, s. 694-695.

[\[114\]](#) *Kur'an*, Bakara sr., a. 168.

[\[115\]](#) *Kur'an*, Maide sr., a. 88.

[\[116\]](#) *Kur'an*, En'am sr., a. 119.

[\[117\]](#) *Kur'an*, Nahl sr., a. 114.

[\[118\]](#) Zeynü'd-dîn Ahmed-(Mîras), *a.g.e.*, c. 1, s. 60; c. 6, s. 345.

[\[119\]](#) Berkî, *a.g.e.*, s. 124.

[\[120\]](#) *Kur'an*, Şura sr., a. 38.

[\[121\]](#) *Kur'an*, Al-i Īmran sr., a. 159.

[\[122\]](#) Tirmizî, Cihad: 34.

[\[123\]](#) *Kur'an*, Al-i Īmran sr., a. 76.

[\[124\]](#) *Kur'an*, Mû'minûn sr., a. 8.

[\[125\]](#) *Kur'an*, İsrâ sr., a. 34.

[\[126\]](#) Berkî. *a.g.e.*, s. 6.